
MÜTAREKE İSTANBULU'NDA ADEM-İ MERKEZİYETÇİ BİR OLUŞUM: RADİKAL AVAM FIRKASI

*

*Bünyamin Kocaoğlu**

ÖZET

Bu çalışmada, mütareke döneminin ilk siyasal oluşumlarından biri olan Radikal Avâm Fırkası'nın mütareke ve onun getirdiği sorunlara yönelik olarak ortaya koyduğu temel politika anlayışı incelenmiştir. Bilindiği üzere I. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de siyaset İttihat ve Terakki Fırkası'nın güdümündeydi. Savaş yıllarının bu tek partili ve muhalefete kendini ifade etme imkanı tanımayan siyasal yapısı mütareke süreciyle birlikte değişime uğradı. Harbin Türkiye aleyhinde bitmesi, İttihat ve Terakki Fırkası'nı hızlı bir dağılma sürecine sokarken, savaş yıllarında susmak zorunda kalmış muhaliflerine de II. Meşrutiyet'in ilk yıllarındaki kısa süreli çoklu siyasal yapıyı yeniden kurma imkanını tanıdı. Bu çerçevede, II. Meşrutiyet yıllarının önemli simalarından Mevlânzâde Rıfat Bey, Radikal Avam Fırkası adıyla mütareke döneminin ilk muhalif partisini kurdu. Söz konusu dönemde, Parlamento dışı siyasal oluşumlardan biri olan Radikâl Avâm Fırkası, mütarekenin getirdiği sorunları adem-i merkezîyetçi bir politika anlayışı ile ele almış ve "Millî Hakimiyet", "Demokrasi", "Serbest Seçim", "Sınıfsız Toplum" ve "Her Alanda Köklü Değişim" kavramlarını ön plana çıkarmıştır. Bu temel politika anlayışı çerçevesinde fırkanın, nisbî temsil esasına dayalı yeni bir hükümet yapısı oluşturulması ile ilgili öne sürdüğü fikirlerinin yanı sıra, İstanbul hükümetleri ve icraatlarına bakışı, dış politika anlayışı ve mütareke

* Yrd.Doç.Dr, Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

günlerinin siyasal, sosyal ve ekonomik sorunlarına yaklaşımı bu araştırmada ayrıntılı bir biçimde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler; Radikal Avam Fırkası, Mevlanzâde Rifat Bey, Adem-i Merkeziyetçilik, Mütareke, Nisbî temsil

GİRİŞ

Dünya Savaşı ve sonucunda imzalanan Mondros Mütarekesi, Türk iç siyasetinde önemli değişimleri beraberinde getirdi. Harp yıllarında ülkenin tek hakim siyasi gücü İttihat ve Terakki Fırkası savaşın sonuna doğru hızlı bir dağılma sürecine girdi.¹ Bu, aynı zamanda, Türkiye’deki mevcut siyaset yapısının da değişimi anlamına geliyordu. Savaş yıllarında İttihat ve Terakki Fırkası’nın kurduğu otoriter, tek partili siyasal yapı, Ekim 1918’den itibaren yeni siyasî partilerin kurulmasıyla birlikte yerini çoğulcu bir ortama bıraktı. İttihat ve Terakki’nin savaş bahanesiyle susturduğu muhalefet, kaldığı yerden devam edercesine değişik isimler altında kurduğu partiler ile yeniden, İstanbul siyasetinde etkin olmaya başladı. Bu arada siyasî partilerle birlikte savaş yıllarının susturulmuş muhalif basını da çok geçmeden kendini, ciddi anlamda, hissettirmeye başladı. Ekim 1918’den itibaren sıkı muhaliflerden Ali Kemal *Sabah*’ın başyazılarını yazmaya başlarken, Ebuzziyazâde *Tasvir-i Efkar*’ı, Kasım 1918’de Abdullah Cevdet *İçtihad*’ı, Sait Molla *Yeni İstanbul*’u, Soysallıoğlu İsmail Suphi *Söz*’ü, Refii Cevat *Alemdar*’ı yayımlayarak yeni bir muhalefet dönemini açtılar.² Şüphesiz bu yeni siyasal dönem iktidar ve muhalefet ilişkisi ve niteliği açısından öncekine göre çok daha farklıydı. II. Meşrutiyet yıllarının, büyük bir kısmı iktisaden liberal, temel siyaset anlayışı bakımından adem-i merkeziyetçi, Osmanlıcı ve Batıcı anlayışa sahip muhalefeti³ ağırlıklı olarak söylemini ittihatçı karşıtlığı üzerine kurarak iktidara ortak olma ve (veya) onu etkileme rolünü üstlenirken; bu dönemin iktidarı ise, mütarekenin son derece karmaşık ve puslu ortamında kendine yeni bir yer edinme veya tutunabilme mücadelesine girdi.

Bu yeni siyasal dönemde kendini ilk gösterenlerden biri de II. Meşrutiyetin ünlü simalarından Mevlanzâde Rifat Bey olmuştur. Savaş yıllarında İttihat ve Terakki’nin baskıları neticesinde susmak zorunda kalmış olan

¹ Savaş sonrası İttihat ve Terakki Fırkası’nın geçirdiği dönüşüm ve yeni siyaset yapılanması ile ilgili bkz. Bünyamin Kocaoğlu, *Mütarekede İttihatçılık-İttihat ve Terakki Fırkası’nın Dağılması*, Temel Yayınları, İstanbul 2006.

² Orhan Koloğlu, *Aydınlarımızın Bunalım Yılı, 1918, Zafer-i Nihai’den Tam Teslimiyete*, Boyut Yayın., İstanbul, 2000, s. 59-60.

³ Tarık Zafer Tunaya, *Hürriyetin İlanı-İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s.31

Mevlanzâde, bu suskunluğunu savaşın bitimine doğru Mütareke döneminin ilk siyasal oluşumu olan *Radikal Avam Fırkası*'nı kurmak suretiyle bozmuştur. Bu çalışmada söz konusu fırkanın mütareke ortamındaki adem-i merkeziyetçi anlayışa dayalı politik tutumu, devletin savaş sonrası içine düştüğü durumdan kurtuluşuna yönelik olarak ortaya koyduğu çözüm önerileri üzerinde durulacaktır.

II. MEŞRUTİYET YILLARINDA MEVLANZÂDE RIFAT BEY'İN FAALİYETLERİ VE DÜŞÜNCE YAPISI

II. Meşrutiyet yılları Türk siyasî tarihinin en renkli dönemlerinden birini teşkil etmiştir. Bu dönemde ilk kez olarak meclis, seçim, siyasî parti, dernek, toplanma, miting gibi demokrasinin vazgeçilmez birçok unsurunun Türkiye'de belirgin bir şekilde ortaya çıktığını ve geliştiğini görmekteyiz. Mutlak idarenin vazgeçilmez temsilcisi padişah ile çoğu zaman onun güdümündeki bürokrasi arasında oldukça dar bir alanda sıkışıp kalmış olan siyaset, II. Meşrutiyetin ilanından sonra öncekinden çok daha geniş bir kitlenin ilgi sahasına girmeye başladı. Gerçi II. Meşrutiyet'in hazırlayıcısı "II. Abdülhamit İstibdâdı"na karşı verilen otuz yıllık siyasi mücadele dönemi, bir aydın kitle oluşturmuştu. Hatta bu aydın hareketi bir yandan II. Abdülhamit'e karşı mücadele verirken, diğer yandan da, belki farkına varmadan, söz konusu mücadele sonrası tesis edilecek olan II. Meşrutiyet döneminin temel siyaset anlayışlarını da belirlemişti.

Merkeziyetçilik ve adem-i merkeziyetçilik olarak adlandırılan bu siyasal anlayışlar gerçekten de II. Meşrutiyet yıllarındaki siyasal çekişmenin, başka bir ifadeyle iktidar-muhalefet oluşumlarının temelini teşkil etmiş ve bu ayrışmada dönemin en güçlü ve örgütlü siyasal partisi İttihat ve Terakki merkeziyetçi yönetim anlayışının temsilcisi olurken, ona karşıt olarak gelişen ve hiç de homojen bir yapı teşkil etmeyen muhalefet ise adem-i merkeziyetçi yönetim anlayışının temsilciliği görevini üstlenmiştir. Öyle ki merkeziyetçilik ve adem-i merkeziyetçilik tartışması daha Jön Türk hareketinin başından itibaren kendisini hissettirmiş hatta hareketin içinde bölünmenin de temelini teşkil etmişti. Jön Türk hareketi içinde, Ahmet Rıza'nın merkeziyetçiliği karşısında başta Prens Sabahaddin Bey olmak üzere Abdullah Cevdet gibi önemli aydınlar da adem-i merkeziyetçiliğin savunucusu olmuşlardı. Hatta adem-i merkeziyetçilik, Prens Sabahaddin tarafından *Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsî* adıyla bir cemiyet haline dahi getirilmişti.⁴ Temelde

⁴ Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İst. 1966, s. 195. ; Ayrıca Prens Sabahaddin Bey ve düşünceleri için bakz. Prens Sabahaddin,

“tecemmüî” toplum yapısının “infiradî” bir yapıya dönüştürülmesini⁵ yani bireyciliği esas alan adem-i merkezîyetçi anlayış, II. Meşrutiyet sonrasında da muhalefetin siyasal yaklaşımlarının temelini oluşturmuştur.

II. Meşrutiyet yıllarında Prens Sabahaddin Bey’den başka adem-i merkezîyetçi yaklaşımlarıyla ön plana çıkan kişilerden birisi de Mevlanzâde Rıfat Bey’dir. II. Abdülhamit döneminde bir çok aydın gibi uzun yıllar sürgün hayatı yaşadktan sonra, II. Meşrutiyetin ilânıyla İstanbul’a gelen Mevlanzâde Rıfat Bey,⁶ bir ara *Fedakâran-i Millet Cemiyeti*’nin mensupları arasında yer aldı.⁷ Cemiyetin yayın organı olan *Hukuk-ı Umumiye* gazetesinde Kâmil Paşa kabinesini eleştiren yazılar yazdı⁸ ve gazetenin mesul müdürlüğü görevini yürüttü.⁹ Kamil Paşa’nın Fedakâran-ı Millet Cemiyeti’ne “*fesad*” sokması üzerine Mevlanzâde Rıfat Bey bu gruptan ayrılarak basının önemli isimlerinden ve aynı zamanda “*ilk basın şehitleri*”nden Hasan Fehmi Bey’le birlikte *Serbestî* gazetesini çıkarmaya başladı.¹⁰ Bir ara, yeni bir siyasî fırka kurma girişiminde bulunan Mevlanzâde, programlarına uygun olduğu gerekçesiyle, Prens Sabahaddin tarafından kurulan *Osmanlı Ahrar Fırkası*’nı destekledi.¹¹ Bununla birlikte Mevlanzâde anılarında, idare anlayışı noktasında, adem-i merkezîyetçilik esasına dayalı bir programa sahip olan *Osmanlı Ahrar Fırkası*’ndan daha da radikal bir yaklaşıma sahip olduklarını ve oldukça geniş bir hürriyet esasını benimsediklerini söylemektedir.¹² Şöyle ki, Mevlanzâde, vatanın kurtuluşunu ancak ve ancak radikal bir değişimde görüyordu. Ona göre mevcut hükümet yapısı ve idare anlayışı ve bu anlayışın ürünü kaideler başka bir renk ve şekle sokulmalı, bu çerçevede “*eskimiş idare*”, “*eskimiş kanunlar*”, “*eskimiş teşkilat*”, ve “*eskimiş ricâl*”den tamamen vazgeçilmeli, idarî teşkilat ve kanunlar bütünüyle değiştirilmeli ve bu suretle idarî ve toplumsal kurallar gelişmiş milletlerde olduğu gibi, yeni ve sağlam esaslar üzerinde yeniden oluşturulmalı-

Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?, (Yayına Hazırlayan: İnan Keser), Liberte Yayınları, Ankara 2002.; Nezahat Nurettin Ege, *Prens Sabahaddin, Hayatı ve İlmî Görüşleri*, İstanbul 1997.

⁵ Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür...*, s. 196.

⁶ Mevlanzâde Rıfat Bey’in biyografisi için bkz. Ali Birinci, “Rıfat Bey (Mevlanzâde)”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Cilt II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 461-463.

⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, Cilt I, Hürriyet Vakfı Yayınları, İst. 1984, s. 134.

⁸ Mevlanzâde Rıfat, *Hakk-ı Vatan Yâhud Tarik-i Mücahedede Hakikat Ketm Edilemez*, Serbestî Matbaası, İstanbul, 1328, s. 16.

⁹ Bkz. *Hukuk-ı Umumiye*, 3 Eylül 1324, nr. 19, s. 1.

¹⁰ Mevlanzâde Rıfat, *Hakkı Vatan...*, s. 16; Serbestî Gazetesi “Meşrutiyet-i idareye ve bilâ tefrik cins ve mezhep Osmanlıların hukukuna hadim yevmî gazetedir”, bkz. *Serbestî*, 17 Kanûnuevvel 1324, nr. 45, s. 1.

¹¹ Mevlanzâde Rıfat, *Hakk-ı Vatan...*, s. 17.; Ayrıca Osmanlı Ahrar Fırkası için bkz. Tunaya, *Siyasi Partiler...*, I, s. 142-170.

¹² Mevlanzâde Rıfat, *Hakk-ı Vatan...*, s. 17.

dır.¹³ Yine Mevlanzâdeye göre Yakova'daki bir Arnavut ile, Necid'deki Vehhâbi'nin, İstanbul'daki bir Efendi ile Yemen'deki bir Zeydî'nin, Selanik'teki bir Yahudi ile Hicaz'daki bir Bedevî'nin, Konya'daki bir Türk ile Süleymaniye'deki Kürt'ün, Adalar'daki bir Rum ile Van'daki bir Ermeni'nin sosyal hayatı ve düşüncesi, örf ve âdetleri bir değildir.¹⁴ Bu kadar çeşitli unsurlar üzerinde merkezî idare aynı kanunu, aynı kuvvet ve tesirle uygulamaya muktedir olamaz. Osmanlı toplumunu oluşturan her unsurun örf ve âdetleri göz önünde bulundurularak kanunlar hazırlanmalı ve bu çerçevede bütün unsurlar, *Osmanlı* üst kimliğinde, milliyet farklılığı bertaraf edilmek suretiyle bir arada tutulmalıdır. Ayrıca her unsur kabiliyetine göre hür bırakılmalı ve bu suretle gelişimlerine olanak sağlanmalıdır. Hükümet toplumu oluşturan unsurlar üzerinde bir baskı aracı olmamalıdır.¹⁵

Görüldüğü üzere, Mevlanzâde Rıfat Bey, adem-i merkezîyetçiliği çok daha radikal bir biçimiyle mevcut Osmanlı idare anlayışının yerine hakim kılma düşüncesindedir. Bu düşünce yapısı onun mütareke sonrası siyasî yaklaşım ve faaliyetlerinin de temelini teşkil edecektir.

Mevlanzâde Rıfat Bey'in düşünceleri sadece idarî yapıyla sınırlı kalmamıştır. Din ve devlet ilişkilerinden, devletin iktisadî hayat üzerindeki etkisine kadar hemen her alanda önemli fikirler ortaya koymuştur. Nitekim siyasî birlikteliğin temellerinden birini de din ve mezhep ihtilaflarının ortadan kaldırılmasında gören Mevlanzâde Rıfat Bey'e göre din başkadır, hükümet idaresi başkadır. Din insanların Allah ile manevi bağını kuvvetlendirir. Hükümet ise, insanların doğal olarak ihtiyaç duydukları menfaat birlikteliğine esas teşkil eder.¹⁶ O günkü zihniyet ve geleneksel yapı göz önüne alındığında oldukça radikal olarak değerlendirilebilecek olan bu görüşler bugünkü laik devlet anlayışının Osmanlı'daki temellerini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Mevlanzâde Rıfat Bey, devletin iktisadî hayat üzerindeki müdahaleci konumunu da kabul etmemekte ve bu hususta "*teşebbüs-ü şahsiye*"ye geniş olanak tanıyabilecek bir anlayışın hakim kılınmasını düşünmektedir.¹⁷ Ayrıca, vilayetler üzerindeki katı merkezî otoritenin etkisi ortadan kaldırılarak yerel idarelerin güçlendirilmesi, cins ve mezhep farkı gözetilmeksizin Osmanlı unsurları arasında hukuk eşitliğinin sağlanması, düşünce ve basın

¹³ Mevlanzâde Rıfat, *Hakk-ı Vatan...*, s. 17.

¹⁴ Mevlanzâde Rıfat, *Hakk-ı Vatan...*, s. 17-18.

¹⁵ Mevlanzâde Rıfat, *Hakk-ı Vatan...*, s. 18.

¹⁶ Mevlanzâde Rıfat, *Hakk-ı Vatan...*, s. 19.

¹⁷ Mevlanzâde Rıfat, *Hakk-ı Vatan...*, s. 20.

hürriyetinin gerçek anlamıyla temin edilmesi gibi hususlar da Mevlanzâde Rıfat Bey’in düşünce yapısının esaslarını oluşturmuştur.¹⁸

Özetle, Mevlanzâde Rıfat Bey’in II. Meşrutiyet yıllarındaki siyasî düşünce ve faaliyetlerinin hareket noktasını temelde adem-i merkezîyetçilik ve teşebbüs-ü şahsî anlayışının oluşturduğu söylenebilir. Bunu fiiliyatıyla zaman zaman göstermekten kaçınmadığını da tespit etmekteyiz. 1908’de hükümet tarafından çıkarılan *Matbuat Nizamnamesi*, basın hürriyetini sınırladığı gerekçesiyle büyük bir tepkiye neden olmuş ve Mevlanzâde Rıfat’ın önderliğinde ve gazetesi Serbesti’nin yoğun kampanya faaliyetiyle söz konusu tepki Sultanahmet mitingine dönüşmüştü.¹⁹

Bütün çabalarına rağmen Mevlanzâde Rıfat Bey, II. Meşrutiyet yıllarında düşüncelerini partileştirmeyi başaramadı. 10 Temmuz İnkılâbı’nın getirdiği göreceli özgürlükçü ortam, onun ve onun gibi düşünen bir çok Osmanlı aydını için kısa sürdü. İttihat ve Terakki Fırkası’na karşı sergilediği katı muhalefetten dolayı, 31 Mart hadisesinden hemen sonra yeniden yollara düşmek zorunda kaldı. Gerçi bu hayat tarzına II. Abdülhamit yıllarından alıştı. Nitekim 2 Nisan 1909’da Sinop mebusu Dr. Rıza Nur ve Ahrar Fırkası Umûmi Kâtibi Nureddin Ferruh (ALKEND) ile birlikte önce Mısır’a, oradan da Atina’ya ve Paris’e gitti.²⁰ Paris’te yurtdışı muhalefet hareketinin önemli temsilcisi Şerif Paşa’dan aldığı destekle Serbesti’yi haftalık olarak yayınlamaya başladı.²¹ Paris’te bulunduğu sıralarda, Şerif Paşa’nın öncülüğünde oluşan *Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası*’nın belli başlı elemanları arasında yer aldı.²² Bir süre Paris-Mısır arasında dolaşmak zorunda kalan Mevlanzâde Rıfat Bey, İstanbul’a gelmeden önce bir müddet için Atina’da, Osmanlı tebasından bazı Rumların da desteği ile *Faruk* ve *Cehd* gazetelelerini çıkardı. Ancak baskılara daha fazla dayanamayarak İstanbul’a döndü.²³ Mevlanzâde Rıfat Bey, 1913 Bâb-ı Ali Baskını sonrası kurulan İttihat ve Terakki hükümetleri döneminde ise muhalefet yapmamak kaydıyla İstanbul’da kalabildi.

RADİKAL AVAM FIRKASI’NIN KURULUŞU VE GENEL SİYASET ANLAYIŞI

Ekim 1918’e gelindiğinde artık savaşın sonu görülmüştü. Gerçekte gelinen nokta Osmanlı Devleti için sonun başlangıcından başka bir şey değildi. Bu durum 1913-1918 arasında ülkeyi tek başına yönetmiş olan İttihat ve Te-

¹⁸ Mevlanzâde Rıfat, *Hakk-ı Vatan...*, s. 20.

¹⁹ Bkz. *Serbestî*, 26 Kanûnusânî 1324, nr. 83, s.1; *Serbestî*, 26 Kanûnusânî 1324, nr. 84, s.1.

²⁰ Birinci, “Rıfat Bey...”, s. 461.

²¹ Birinci, “Rıfat Bey...”, s. 461.

²² Tunaya, *Siyasi Partiler...*, I, s. 225.

²³ Birinci, “Rıfat Bey...”, s. 462.

rakki'nin de sonunu getirmişti. İstanbul'da siyasetin rengi değişiyordu; daha doğrusu siyaset renkleniyordu. Ekim ortalarından itibaren İttihat ve Terakki'nin harp yıllarında susturduğu muhalefet, Türk siyasetinin kalbi İstanbul'da kendini yeniden göstermeye başladı. Bu muhaliflerden biri, İttihat ve Terakki'nin tepkisini almamak için savaş yıllarında susmak zorunda kalmış olan Mevlanzâde Rifat Bey'di. Nihayet savaşın sona ermekte olduğunu ve bu çerçevede İttihat ve Terakki'nin iktidarını kaybedeceğini anlayan Mevlanzâde Rifat Bey, siyasete kaldığı yerden devam etmeye karar verdi. Bir yandan mütareke döneminin ilk muhalif gazetelerinden *İnkılâb-ı Beşer*'i²⁴ yayınlarken diğer yandan da meşrutiyet yıllarında hayata geçiremediği yeni bir siyasal oluşum için çaba harcadı. Nihayet bu çabalarının sonucunda 22 Ekim 1918'de *Radikal Avam Fırkası* adıyla parlamento dışında, bazı eski bürokrat ve gazeteci arkadaşlarıyla mütareke döneminin ilk siyasî partisini kurdu.²⁵ Kurucuları arasında, maliye müfettişliğinden emekli Emin Bey, gazeteci Mazlum Bey, Tüccardan Mehmet Faik Bey, *Müdafaa* gazetesi sahibi Ragıp Bey ve Babanzâde Aziz Bey'in²⁶ yer aldığı fırkaya, resmî kuruluşunu tamamladığı 7 Kasım'dan hemen sonra *Yabancılar Cemiyeti*²⁷'nin üyelerinin hemen hepsi dahil olmuşlardır.²⁸ Şüphesiz, yeni fırkanın düşünce yapısı üzerinde Mevlanzâde Rifat Bey'in Meşrutiyet yıllarındaki adem-i merkezîyetçilik anlayışına dayalı fikirleri önemli rol oynamıştır. Bunun yanı sıra fırkanın kurulduğu sıralardaki konjonktürel gelişmeler, özellikle savaş sonrası dünya siyasetinde Wilson Prensiplerinin estirdiği rüzgar ve Çarlık Rusya'sının yerini alan Bolşevik iktidarının halkçılığı, fırka politikalarının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Fırkanın yayın organı olan *İnkılâb-ı Beşer* ve sonrasında devamı niteliğinde olan *Serbestî* ve *Hukuk-ı Beşer* ga-

²⁴ Radikal Avam Fırkası'nın ilk yayın organı olan *İnkılâb-ı Beşer* gazetesi, Tevfik Paşa Hükümeti zamanında devletin iç güvenliğini ihlâl edici tarzda yayında bulunduğu gerekçesiyle Matbuat Kanunu'nun 23. Maddesine istinaden Meclis-i Vükelâ kararıyla 23 Kasım 1918'den itibaren geçici kaydıyla neşriyatını ta'til etmek zorunda kalmıştır. Meclis-i Vükelânın bu kararı üzerine Mevlanzâde Rifat Bey, 24 Kasım 1918'de *İnkılâb-ı Beşer*'in yerine *Serbestî*'yi yayınlamaya başlamış hatta 24 Kasım tarihli *Serbestî*'de kaleme aldığı yazısında "İnkılâb-ı Beşer devletin emniyet-i dahiliyesini ihlâl değil, milletlerin ve devletlerin haricî ve dahilî emniyetlerini te'min ve te'bîd etmiştir" sözleriyle *İnkılâb-ı Beşer*'e büyük bir misyon yükleyerek hükümetin söz konusu icraatını sert bir üslûpla eleştirmekten kaçınmamıştır. Bkz. *Serbestî*, 24 Teşrînisânî 1918, nr. 157, s.1.

²⁵ Radikal Avam Fırkası'nın kuruluş tarihi Tunaya'nın *Türkiye'de Siyasal partiler*, (cilt II), adlı eserinde 22 Ekim olarak verilmektedir. Bu tarih muhtemelen Dahiliye Nezareti'ne verilen kuruluş dilekçesine dayanmaktadır. Ancak fırkanın kanunî işlemlerini tamamlayarak resmen , yayın organı "*İnkılâb-ı Beşer*"in 8 Kasım 1918 tarihli sayısında bildirildiği göz önüne alındığında, 7 Kasım 1918'de kurulduğu söylenebilir. Bkz. *İnkılâb-ı Beşer*, 8 Teşrînisânî 1918, nr. 14, s. 1.

²⁶ Bkz., Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt II, İletişim Yay., İstanbul, 1999, s. 105.

²⁷ Adı geçen cemiyetin kuruluşu ve faaliyetleri hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

²⁸ *İnkılâb-ı Beşer*, 9 Teşrînisânî 1918, nr. 15, s. 1.

zetelerinde yer alan yazılar bunu en belirgin biçimiyle kanıtlamaktadır. Ayrıca 22 Ekim 1918 tarihli ve 18 maddeden oluşan nizamnamesi²⁹ de bu hususta önemli bilgiler içermektedir.

Radikal Avam Fırkası’nın kuruluş amacı ve temel politika anlayışı, 10 Kasım 1918 tarihli İnkılâb-ı Beşer gazetesinde “Mesleğimiz” başlığı altında kaleme alınan bir yazıda,³⁰ ülkede doğrudan doğruya millet hakimiyetine dayalı bir idarenin kurulması olarak ifade edilmiştir. Milletın hakimiyetinin üzerinde hiçbir gücün olamayacağı açıkça savunulan yazıda, en uygun yönetim şeklinin demokrasi, “hükümet-i avam”, yani halk hükümeti olduğuna dikkat çekilmiştir. Milletın kendisi tarafından idare edilmesi usulüne vurgu yapılan yazıda, ayrıca, “avam” kelimesi üzerinde de durularak söz konusu kelimenin, tek bir sınıfı değil toplumun bütün kesimlerini kapsadığı; toplumu esnaf, amele ve rençber gibi çeşitli zümrelere ayırmadığı, avam kelimesinin mana itibarıyla millet kelimesiyle eşdeğer anlamda kullanıldığı ifade edilmiştir. Aynı yazıda, çağın gerekleri göz önüne alınarak ülke yönetiminde en önemli unsur olan hükümetin, “eski zihniyetin” eseri olarak beşon kişinin veya bir zümrenin tekelinde olamayacağı belirtilerek; hükümetin ancak ve ancak bütün milletın serbestçe kullandıkları reyler ile kurulmasını ve bu şekilde oluşacak hükümet sisteminde vatandaşın hem emreden, hem de itaat eden konuma geleceği, bir başka ifadeyle, hem iktidara, hem de itaata iştirak edeceği ve bu suretle hem memleketin menfaatlerini, hem de hemşehrilerinin ihtiyacını gözeceği hususlarına vurgu yapılmıştır. “Radikal” kelimesinin manasının ise, siyasette, hükümet idare usulünde ve sosyal yapıda köklü değişim sayesinde gelişmek ve bu suretle medeniyete dahil olmak anlamına geldiği belirtilen yazıda, gelişmeye, ilerlemeye, milletın ve vatanın saadet ve inkişafına engel ne kadar gelenek ve ne kadar kurum varsa, bunların kaldırılarak yerlerine sade ve genelin menfaatine uygun müesseselerin kurulmasının “radikal mesleğinin” esas siyasi gayesî olduğu ifade edilmiştir.

İnkılâb-ı Beşer’in devamı olan Serbestî gazetesinde “Radikal Avam Mesleği” başlığıyla yayınlanan başka bir yazıda³¹ da “Radikal Islahat”, memleket

²⁹ Fırkanın nizamnamesi için bkz. Tunaya, *Türkiye’de Siyasal.....*, II, s. 106-108.

³⁰ “Mesleğimiz”, *İnkılâb-ı Beşer*, 10 Teşrînsânî 1918, nr. 16, s. 1.; Arapça “Sülûk” tan türetilmiş olan “meslek” kelimesi, burada, takip edilen siyasî-fikri yol anlamında kullanılmıştır. Le Play ve Edmond Demolins’in etkisiyle Türkiye’de Prens Sabahaddin’in başlattığı akıma “meslekçiler” denmesi ve Prens’in “Mesleğimiz Hakkında İzahlar” adlı serisi, üslûp ve terminoloji bakımlarından fırkanın Prens Sabahaddin’in söylemlerinden etkilendiği kanaatini uyandırmaktadır. Bkz. Sabahaddin, *İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar: Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah*, İstanbul 1327. ; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul 1992, s.332-336.

³¹ “Radikal Avam Mesleği”, *Serbestî*, 25 Teşrînsânî 1918, nr 158, s. 1.

menfaatlerine aykırı siyasî ve idarî usullerin yerine millete ve memlekete yararlı prensipler çerçevesinde asrî bir teşkilat kurmak olarak ifade edilmiş; II. Mahmut'un Yeniçeriliği kaldırması, Mustafa Reşit Paşa'nın Tanzimat'ı ilân etmesi, Mithat Paşa'nın mutlakiyetin yerine meşrutiyeti getirmesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Sultan Abdülhamid'i halli, kendi zamanlarının radikal değişimleri olarak değerlendirilmiştir. Bu örnekler aynı zamanda fırkanın radikal değişimden ne anladığına dair bir fikir de vermektedir. Ayrıca fırkanın söz konusu yaklaşımları esasa itibariyle Tanzimat ile başlayan Türk modernleşmesine bakış açısını da göstermektedir.

Görüldüğü üzere, fırka temel siyaset yaklaşımı noktasında özellikle *"hakimiyet-i milliye"*, *"demokrasi"*, *"hür seçim"*, *"sınıfsız toplum"* ve *"her alanda köklü değişim"* kavramlarını ön plana çıkarmıştır. Gerçekten de söz konusu hususlar, fırkanın hadiselerle bakışında ve özellikle de mütareke sonrası ülkenin içerisine düştüğü olumsuz koşullar karşısında nasıl bir yol izleneceği noktasında belirleyici rol oynamıştır. Bu noktada, fırkanın siyasetini ve idare anlayışını ortaya koyabilmek açısından, başta hükümet olmak üzere diğer siyaset kurumlarına yaklaşımı ve bunlar ile ilgili ileri sürdüğü düşüncelerini irdelemenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Başta İnkılâb-ı Beşer olmak üzere söz konusu gazetenin hükümet tarafından kapatılmasıyla, önce Serbestî ve sonrasında Hukuk-ı Beşer adlarıyla yayınlanan gazetelerdeki siyasî içerikli yazılar incelendiğinde fırkanın, özellikle mevcut idare anlayışının ve onun kurumsal şekli olan *"hükümet"* yapısının kökten değişmesi gereğini ön plana çıkardığı anlaşılmaktadır. Fırkaya göre ülkenin içinde bulunduğu olumsuz durumdan kurtulması, Meşrutiyetin ilânından itibaren sahip olduğu hükümet yapısından tamamen vazgeçmesine bağlıdır. Nitekim gerek Meşrutiyet yıllarında kurulan hükümetler, gerekse fırkanın kurulduğu sıralarda iktidarda bulunan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti, eski zihniyetin mahsûlü olarak, ekseriyete, başka bir ifadeyle *"Türk"* unsuruna dayanmaktadır. Bu hükümet yapısı ile mevcut sorunların çözülemeyeceği, dahası Türkiye'nin geleceğinin kararlaştırılacağı Sulh Konferansı'na gitmeden önce *"ekseriyet-i hâkime"* (Türk unsuru) usulüne dayalı hükümet yapısından vazgeçilerek, Rum, Arap, Kürt, Ermeni ve Yahudi gibi Osmanlı toplumunu oluşturan bütün unsurların nüfusları oranında temsil edilmeleri anlamına gelen *"nisbet-i adîde"* usulüne dayalı yeni bir hükümet yapısının ülkede hakim kılınması lazım gelmektedir.³² Gerçekten de fırka, nisbî temsil usulüne dayalı hükümet biçimini ve her alanda köklü bir değişimi, savaş sonrası Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'un ortaya

³² "Hükümet Şekli: Nisbet-i Adîde", *İnkılâb-ı Beşer*, 2 Teşrinisânî 1918, nr.8, s.1.

koyduğu prensipler üzerinde yükselen “*medenî*” dünyaya dahil olabilmenin ön koşulu olarak görmüştür. Ruşen Zeki imzasıyla kaleme alınan “*Cihan İnkılâbı ve Biz*” başlıklı yazıda,³³ savaş sonrası dünyada büyük değişimlerin yaşandığı ve bu çerçevede insaniyet prensipleri, sosyalizm akımları, demokrat fikir ve idareler, her milletin her köyün kendi mukadderatına hakim olması gibi hususların bu değişimlerin temellerini teşkil ettiği vurgulanarak; devleti yaşatmak ve gelecekte yaşayan milletler arasında bir yer tutmak isteniyorsa bunun yolunun cihan inkılabının gereklerine ayak uydurmaktan, eski zihniyetin eseri diktatörlüklerden vazgeçmekten ve buna fırsat veren eskimiş teşkilatı değiştirmekten geçtiği ifade edilmiştir.

Radikal Avam Fırkası, nisbî temsil anlayışının, sadece hükümet biçiminde değil diğer bütün siyaset kurumlarının yapısının belirlenmesinde de esas kabul edilmesini savunmuştur. 5 Kasım 1918 tarihli *İnkılâb-ı Beşer*’de “*Şekl-i Hükümet Taayyün Etmeli*” başlığıyla kaleme alınan başka bir yazıda³⁴ Wilson programı ile “*ekseriyet hükümetçiliği*”nin iflas ettiğine dikkat çekilerek, söz konusu programın “*milliyet hükümeti*”, “*açık politika*”, “*kumandanlık aleyhtarlığı*”, “*Cemiyet-i Akvam*”, “*hürriyet-i insaniye*” gibi ilkeleri içerdiği ve “artık bu program dışında bir siyaset anlayışı ile ne Arabistan’ın ne Türkistan’ın ne de bir başka memleketin hukuku muhafaza edilebilir, dolayısıyla Wilson prensipleri çerçevesinde iç siyasetin temel unsurları olan “*Meclis-i Meb’usan*” ve “*hükümet*” ve ona bağlı siyaset kurumları bu ilkelere uygun hale getirilmelidir” değerlendirilmesi yapılmıştır. Aynı yazıda, Avusturya’nın idaresi altında bulundurduğu milletlere bağımsızlık vermesinin Osmanlı tarafından da örnek alınması gereken bir durum olduğuna dikkat çekilmiş ve bir an evvel Cemiyet-i Akvam’a dahil olabilmek ve insanlık aleminde bir yer tutabilmek için, “*asrî bir hükümet*” zihniyetine ihtiyaç duyulduğu ve bunun da, hükümetin doğrudan doğruya millet tarafından denetlenebileceği yeni prensiplerle donatılmış bir yapının hakim kılınmasından geçtiği vurgulanmıştır. Benzer fikirlerin işlendiği “*Meb’usân ve Hükümet*” başlıklı başka bir yazıda da³⁵ nisbî temsil prensibi çerçevesinde seçim kanununun yenilenmesi ve bu gayede meclisin fesh edilerek yerine yeni bir meclisin oluşturulmasının önemine değinilmiştir. Zira “*hâlihazırda*” görevini yürütmekte olan Meclis-i Meb’usan, milletin bütünü temsil etmekten uzaktır. Bu yapıyla bir ekseriyet hakimiyeti, “*millet-i mümtâze hükümeti*” görünümü arz etmektedir. Bu yapının “*hükümet-i millîye*”ye dönüştürülmesi için de mutlak suretle seçim kanununun ve bu doğrultuda seçimlerin yenilenmesi şarttır. Böyle-

³³ Ruşen Zeki, “Cihan İnkılâbı ve Biz”, *İnkılâb-ı Beşer*, 4 Teşrînisânî 1918, nr.10, s.2.

³⁴ “Şekl-i Hükümet Taayyün Etmeli”, *İnkılâb-ı Beşer*, 5 Teşrînisânî 1918, nr. 12, s. 1.

³⁵ “Meb’usân ve Hükümet”, *İnkılâb-ı Beşer*, 3 Teşrînisânî 1918, nr.9, s. 1.

ce oluşacak Meclis-i Mebusan nisbî temsil esasına dayalı hükümet şeklini de mümkün kılacaktır. Aynı düşüncenin hakim olduğu “*Millî Kabine Lazımdır*” başlıklı başka bir yazıda da³⁶, Meclis-i Mebusan’ın millî bir meclis olmadığı vurgulanarak bunun, eski zihniyetin mahsûlü ve devletin bütün unsurlarını tam anlamıyla temsil etme niteliğinden uzak olan seçim sisteminin bir ürünü olduğu belirtilmiştir. Ayrıca meclisin bu yapısının, millet hakimiyetine dayalı hükümetin oluşması yönünde en büyük engel teşkil ettiği, bu nedenle kurulan hükümetlerin birer saltanat hükümeti olmaktan öteye gidemediği hususuna dikkat çekilen yazıda, içinde bulunulan zamanın insaniyet prensipleri ancak nisbî temsil esasına dayalı bir millî hakimiyet hükümetini tasdik ve tasvip etmekte olduğu yorumu yapılarak “... *Rum ve Ermeni’ye aynı hakk-ı hükümet re’yini bahş edecek bir idarenin hangi unsura zararı olabilir...., herhalde idare-i müstereke esası dahilinde ittihad mümkündür.... Memleket yalnız Türklerin değıldir. Bütün unsurların vatanı, vatan-ı müsterekesidir.*” deniyordu. O halde bu noktada şu soruyu sormak faydalı olacaktır: Nisbî temsil esasına dayalı bir hükümet biçiminden fırkanın beklentisi nedir? Bunun cevabı 7 Kasım 1918 tarihli İnkılâb-ı Beşer’de “*Nisbet-i Adîde Kabinesi*” başlığıyla kaleme alınan bir yazıda³⁷ şöyle verilmiştir: Nisbî temsil esasına dayalı olarak kurulacak bir hükümet, bütün unsurların hukukunu temin edecek; ticaret, siyaset, adliye, maarif ve savunma siyasetini buna göre takip edecek ve bu suretle o zamana kadar olduğu gibi devletin bütün kuvveti sadece ekseriyet (burada kastedilen Türk unsuru) menfaatine sarf edilemeyecek. Ayrıca yine bu sayede, devleti teşkil eden her unsur, kendi yaşadığı bölgede millî irfanını geliştirmek ve hatta kendi dinî teşkilatını muhafaza etmek hususlarında da bağımsız olabilecek. Bütün bunlar ise çağdaş bir devletin oluşmasını sağlayacaktır. Tabiki, fırkanın, bütün gayretlerini özellikle nisbî temsil esasına dayalı bir hükümet yapısının tesisi üzerinde yoğunlaştırmasının temelinde, mütareke sonrası ortaya çıkan durum da önemli rol oynamıştır. Çünkü mütareke sonrasında kurulan hükümetlerin önündeki en önemli mesele, Osmanlı Devleti’ni Sulh Konferansında en hakikatli bir biçimde savunmaktır. Sulh Konferansı Osmanlı Devleti’nin geleceğine karar verecekti. Bu nedenle konferans, bir dış baskı unsuru olarak iç siyaset konularının belirlenmesinde önemli rol oynamış, bu çerçevede Radikal Avam Fırkası’nın mütareke meselelerine yaklaşımını da temelden etkilemiştir. Nitekim fırka, bu nedenle başta hükümet olmak üzere diğer siyasal kurumların yeni bir zihniyet çerçeve-

³⁶ “*Millî Kabine Lâzımdır*”, *İnkılâb-ı Beşer*, 18 Teşrînisânî 1918, nr. 24, s. 1.

³⁷ “*Nisbî temsil Kabinesi*”, *İnkılâb-ı Beşer*, 7 Teşrînisânî 1918, nr. 8, s. 1.

sinde yeniden yapılanmasını Sulh Konferansı’nın en önemli hazırlığı olarak görmüştür.³⁸

Hükümet ve Meclis-i Mebusan gibi ülke siyasetinin iki önemli kurumundan başka devlet idaresinin önemli çarklarından birini teşkil eden memuriyetlerin tayini usulünde de aynı anlayışın göz önünde bulundurulması fırkanın önem verdiği bir başka konuydu. “Nisbet-i Adîde Hükümetinde Me’murînin Suret-i Ta’yinleri” başlıklı bir yazıda³⁹ “...fakat biz, yalnız Türk muhalif fırkalarının me’murîn sınıfına idhâllerini kâfi görmüyoruz, belki İslâm, Ermeni, Rum ve ilâ-âhirihi bütûn anâsır-ı millîyenin me’murîn-i âliye sınıfına idhâllerini talep ediyoruz. Aynı zamanda bu meselenin usul-ı tahtına vaz’ olunması da lazımdır. Çünkü bugünkü Türkiye dahilinde 2-3 milyon anasır-ı gayrimüslime olduğu halde hiçbir hristiyan vali yoktur. Mekteb-i Mülkiye’den me’zûn olan kâim-i makam me’zûnları hristiyanlar da mutasarrıflıktan daha fazla terfi edememişlerdir. Böyle re’sen müstakil bi’l- cümle makamlar doğrudan doğruya ekseriyet hakimiyeti elinde bulunuyor... memlekette bu usul-i me’murinin de lağv edilmesi lâzımdır.” cümleleriyle devletin önemli memurluklarına hristiyanların getirilmediği, sadece Türklerin bu makamlara atandığı ifade ediliyordu. Bu noktada şunu söyleyebiliriz ki, fırka gayrimüslim unsurların Türk unsuru karşısında ihmali temel mesele olarak görmektedir. Nitekim fırkanın yayın organı İnkılâb-ı Beşer sonrasında Serbestî ve Hukuk-ı Beşer gazetelerinde yayınlanan yazıların özünü bu temel anlayışın oluşturduğunu tespit etmekteyiz. Söz konusu gazetelerde yayınlanan hemen her yazıda devletin hâli hazırdaki siyaset anlayışının, eski zihniyetin eseri olduğu açık bir şekilde vurgulanmış ve devlet yapılanmasında “ekseriyet-i hâkime” nin, bir başka ifadeyle Türk unsurunun ağırlığına karşılık Osmanlı tebası gayrimüslimlerin büyük ölçüde devlet hayatından el çektirilmiş olması temel siyaset sorunu olarak gösterilmiştir. Zira, fırkaya göre gayrimüslim unsurların, yani ekalliyetin devletin bekası açısından önemi oldukça büyüktür. Çünkü bu unsurlar ülkenin iktisadî hayatına hakimdirler ve bu nedenle önemli bir servet sahibidirler. Bu durum, onları toplumun en eğitilmiş sınıfı haline getirmiştir. Bundan dolayı ekalliyetler siyasî haklar noktasında Türk unsuru ile aynı konuma getirilebilirse, hem modernleşme hem de uluslararası siyasette Tür-

³⁸ “Asrî Hükümet Lâzımdır”, *İnkılâb-ı Beşer*, 8 Teşrînisânî 1918, nr. 14, s. 2; Ayrıca “Sulh Konferansına Nasıl Bir Şekl-i Hükümet İhzar Ediyoruz” başlığıyla kaleme alınan bir yazıda I. Dünya Savaşının, harp fikrine dayalı askerî devlet yapılarını çökerttiği belirtildikten sonra, Ahmet İzzet Paşa ve Sonrasında kurulmuş olan ve hâlen iktidarda bulunan Tevfik Paşa Hükümetlerinin de ekseriyet hakimiyetine dayandığı ve bu hükümet yapısıyla sulh konferansına gidilemeyeceği, hiçbir başarı sağlanamayacağı yorumu yapılmıştır. Bkz. *İnkılâb-ı Beşer*, 15 Teşrînisânî 1918, nr. 21, s.1.

³⁹ “Nisbet-i Adîde Hükümetinde Me’murînin Suret-i Ta’yinleri”, *İnkılâb-ı Beşer*, 8 Teşrînisânî 1918, nr. 14, s.1.

kiye oldukça iyi bir noktaya gelebilecektir.⁴⁰ Bunun temel şartı ise, devleti oluşturan Rum, Ermeni, Arap, Kürt, Yahudi gibi tüm unsurları eşit şekilde yansıtan, yani nisbî temsil esasına dayanan bir hükümet idaresidir. Bu şekilde oluşacak hükümette, milliyet ceryanları fikir cereyanlarına dönüşecek, hiçbir millete ait olmayan hükümet sadece bir meslek, icraat hükümeti olacak ve bu suretle menfaatler birleşecek, “radikal”, “demokrat”, “sosyalist”, “kapitalist” fırkaları arasında milliyet ve din farkı ortadan kalkacaktır.⁴¹ Bu temel yaklaşım, din-devlet ilişkileri noktasında da, fırkayı, geleneksel yapıya aykırı olarak, yeni yaklaşımlara sürüklemiştir. İlk kez II. Meşrutiyetin göreceli özgürlük ortamında, ifade edilmeye başlanmış⁴² olan laik devlet anlayışı; “*umur-ı ruhaniyenin umur-ı cismaniyeden tefriki*” şekliyle fırkanın temel politikası olmuş ve önemle savunulmuştur.⁴³

Fırka, asker-siyaset ilişkileri bakımından da oldukça radikal bir görüşe sahip olmuştur. Bu çerçevede, ordu ve bağlı müesseseleri ile askerliğin kaldırılması devleti modernleştirmenin ön şartlarından biri olarak görülmüştür.⁴⁴ Nitekim fırkaya göre I. Dünya Savaşı “*askerî*” devletlerin de sonu olmuştur. Başta “*Askerlik, dünyanın mukadderatını ta'yin edecektir*” düşüncesindeki Almanya olmak üzere Rusya, Avusturya ve Bulgaristan birer birer askerî teşkilatlarını kaldırarak “*hürriyet-i beşeriye*”, “*hukuk-ı insaniye*”, ve “*sulh-ı müebbet*” gibi Wilson prensipleriyle şekillenen yeni siyaset anlayışıyla bütün teşkilatlarını yeniden düzenlemişlerdir. Bu ise bütün dünyada “*askerlik hakimiyeti*” zihniyetinin sona erdiğinin en belirgin göstergesidir.⁴⁵ Bu nedenle Türkiye'nin de dünyadaki bu gelişmelere ayak uydurması ve bu çerçevede “*askerî devlet*” niteliğine son vermesi fırka tarafından önemle vurgulanmıştır. Bununla birlikte, silahlı kuvvete sadece asayişin temini hususunda ihtiyaç olduğu ve bunun için de jandarma teşkilatında köklü bir ıslahat yapılması gerektiği üzerinde durulmuştur.⁴⁶

Bu temel politik yaklaşımların yanı sıra hemen her defasında, eski zihniyetin mahsûlü siyaset ve uygulamaların Türkiye'yi her alanda geri bıraktığı iddiasında olan fırka, kurtuluş çaresini, devlet idaresinde öngördüğü

⁴⁰ “Hükümet Şekli: Nisbî Temsil”, *İnkılâb-ı Beşer*, 2 Teşrînisânî 1918, nr.8, s. 1.

⁴¹ “Hükümet Şekli: Nisbî temsil”, *İnkılâb-ı Beşer*, 2 Teşrînisânî 1918, nr. 8, s. 1.

⁴² II.Meşrutiyet yıllarında Laikliğin gelişimi ile ilgili olarak bkz. Ahmet Ali Gazel, “II.Meşrutiyet Döneminde Projede Kalmış Bir Fırka: Teşebbüs-ü Müceddidin Fırkası”, *Tarih ve Toplum*, Cilt 36, S. 211, Temmuz 2001, s. 46-49.

⁴³ “Milleti Kurtaralım Vatanı Yaşatalım”, *İnkılâb-ı Beşer*, 22 Teşrînisânî 1918, nr. 28, s. 1; Ayrıca Fırkanın laik devlet anlayışı ile ilgili olarak, bkz. Koloğlu, *Aydınlarımızın Bunalım Yılı.....*, s.263.

⁴⁴ “Milleti Kurtaralım...”, *İnkılâb-ı Beşer*, 22 Teşrînisânî 1918, nr. 28, s. 1.

⁴⁵ “Askerî Devletlerin İflâsı”, *İnkılâb-ı Beşer*, 16 Teşrînisânî 1918, nr. 22, s. 1.

⁴⁶ Ruşen Zeki, “Türkiye Hâlâ Uykuda”, *Serbestî*, 25 Teşrînisânî 1918, nr. 158, s. 1.

köklü değişimin bir tamamlayıcısı olarak adem-i merkezîyetçi yönetim anlayışının ülkede hakim kılınmasında görmüştür. Serbestî gazetesinin 25 Kasım günkü nüshasında “Türkiye Hâlâ Uykuda” başlığıyla Ruşen Zeki tarafından kaleme alınan yazıda⁴⁷, merkezîyetçilik esasına dayalı eski yönetim anlayışının Türkiye’yi geri bıraktığı, “..Kastamonu’dan tutunuz da Yemen’e kadar, İzmir’den Van’a kadar bütün vilayetlerde, kazalarda, köylerde hiçbir hayat vücuda getirmemiştir. Bi’l-akıs, bütün isti’dâdları bütün hayat ve medeniyet menba’alarını kurutmuştur. Hiçbir vilayetimizin inkişâfını temin edememiştir. Anlamıyoruz, hâlâ bütün vilayetlerin bütün kazaların, köylerin, milyonlarca insanların terakki ve te-kâmül yolunda mukadderatları merkezde bir müessise tâbi olsun...” cümleleriyle eleştirilmiş ve bu katı merkezîyetçi yönetim anlayışı ile artık ülkenin hiçbir meselesinin çözülemeyeceğine dikkat çekilmiştir. Aynı yazıda, “... millet bugün öyle bir teşkilât istiyor ki, her vilayet hatta her köy kendi mukadderatı önünde kendisini çalıştırmağa müsait bir tarz-ı idare teessüs etsin, Vâliler, reisler milletin, halkın ruhundan doğsun. Eski teşkilât, nasp etmek teşkilâtı yıkılsın. Osmanlı vatanının bütün cüz’lerinin inkişâf ve sa’adetini te’min edecek yeni bir teşkilât kurulsun. Yeni bir idare teessüs etsin...” cümleleriyle adem-i merkezîyetçi yönetim anlayışının özünü ifade eden hususlar dile getirilerek ülke meselelerinin çözümlü için önemli bir yaklaşım ortaya konulmuştur. Aynı gazetede “Radikal İslahat” başlığıyla Kâmrân Ali Bedirhan tarafından kaleme alınan bir başka yazıda⁴⁸ ise, ferdiyetçilik ön plana çıkarılarak “...ferdî, içtimâî işleri ferde, cemaate tevdi etmek, hükümeti esas vazifesiyle uğraştırarak, kuvve-i umûmiyeyi uğraşamadığı uğraşmak istemediği, ve uğraşarak hiçbir müspet netice hâsıl eyleyemediği işlerden kurtarmak...” cümleleriyle devlet ile bireyin siyasî sorumluluk alanları liberal bir açıdan ele alınmış ve bireyin etkin kılınması hususuna dikkat çekilmiştir. “Asrî Teşkilât Dahilinde Yaşamağa Mecburuz” başlıklı bir başka yazıda⁴⁹ da, merkezîyetçi yönetim anlayışının Anadolu gibi geniş bir coğrafyayı baştan sona bir harabeye çevirdiğine dikkat çekilerek, 700 seneden beri Anadolu halkından başta âşâr olmak üzere birçok vergiler yoluyla yüklü miktarda para alındığı, buna karşılık ise, halkın refah ve saadeti yolunda hiçbir gayretin sarf edilmediği ifade edilmiştir. Ayrıca asırlardan beri Anadolu’dan merkeze akan paranın, servetin, yararsız insanlara dağıtılarak, sefahat, israf ve yolsuzluklara hasr edildiği belirtilen yazıda, bütün bunların Anadolu’da hayat ve gelişmenin önünü tıkadığı ve mevcut perişan durumu ortaya çıkarttığı vurgulanarak “... neden her vilayet, her şehir ve kasaba ve karye kendi mesâ’isi nispetinde bir ümrana, bir temeddüne mazhar olmasın?...” sorusu

⁴⁷ Ruşen Zeki, “Türkiye Hâlâ Uykuda”, *Serbestî*, 25 Teşrinisânî 1918, nr. 158, s. 1.

⁴⁸ Kâmrân Ali Bedirhan, “Radikal İslahat”, *Serbestî*, 9 Kanûnuevvel 1918, nr. 169, s. 1.

⁴⁹ “Asrî Teşkilât Dahilinde Yaşamağa Mecburuz”, *Serbestî*, 29 Teşrinisânî 1918, nr. 162, s. 1.

soruluyor ve adem-i merkezîyetçi yönetim anlayışı tek çözüm yolu olarak takdim ediliyordu.

Kısaca, adem-i merkezîyetçi yönetim anlayışını benimsemiş olan, Radikal Avam Fırkası'nın genel siyâsî düşüncelerini şu noktalarda toplamak mümkündür:⁵⁰

- Öncelikli olarak, nisbî temsil esasını çerçevesinde mevcut bütün unsurların müşterek hakimiyetlerinin sağlanması. Bu noktada Osmanlılık düşüncesinin fırkanın temel yaklaşımı olduğu açıkça görülmektedir.⁵¹

- Nisbî temsil esasına dayalı tek dereceli seçim usulünün getirilmesi ve seçimlerin üç yılda bir yenilenmesi.

- Hükümet reislerinden devlet memurluklarına kadar atamalarda nisbî temsil esasının gözetilmesi.

- Mebusların ta'til devrelerinde kendi seçim bölgelerine gönderilmesi.

- Osmanlı mülkünün büyük devletlerin teminatı altına alınması.

- Barış imzalandıktan sonra Osmanlı idaresi altında kalacak topraklarda her şehir, kasaba, nahiye ve köyün kendi mesaisi ölçüsünde gelişmişlik ve refaha kavuşturulması.

- Askerlik ve donanmanın kaldırılması.

- Din ve devlet işlerinin ayrılması.

- Evkaf Nezareti'nin kısmen maliyeye ve kısmen belediyeye bağlanması.

- Veraset kanunlarının çağdaş normlara uygun hale getirilmesi.

- Arazinin çiftlik sahiplerine değil, çiftçilere mâl edilmesi.

- Amelenin sermayedarların elinden kurtarılması.

⁵⁰ Fırkanın temel politik görüşleri için bkz. "Matbuatın Bugünkü Vazifesi", *Serbestî*, 6 Kanûnuevvel 1918, nr.166,s.1; "Radikal Avam Fırkası'nın Beyannâmesi", *Serbestî*, 16 Kanûnuevvel 1918, nr. 176, s. 1; "Asrî Teşkilât Dahilinde Yaşamağa Mecburuz", *Serbestî*, 29 Teşrinisânî 1918, nr. 162, s. 1.

⁵¹ Fırka'nın "Osmanlılık" düşüncesini, 22 Ekim 1918 tarihinde Dahiliye Nezaretine sunduğu nizamnamenin 4. Maddesi ve ilgili fıkraları açıkça ortaya koymaktadır: "madde 4: Osmanlılık vücudunun her uzvu fırka için mukaddestir. Ve her taarruzdan masundur. Bilhassa bekasını ve tahkimini iltizam edeceği müessesat-ı asliye, takibedeceği maksatlar şunlardır: a- Devlet-i aliyyenin temamiyet-i mülkiyesini son derecede gözetmek ve bütün aksamının ittihadına halel gelmemek şartile "milliyet prensipleri" dairesinde idaresini temin eylemek, b- Umum Osmanlıların vezaif ve imtiyazatta kat'î surette müsavî olmalarını temin etmek, c- Osmanlıları tam manasile "Hürriyet-i hakikiye"ye nail eylemek, ç- Terakkiyat-ı memleketi mucib-i tedabir ve teşebbüsata öneyak olmak, memleketin nef'ini mucip her nevi teşebbüsat-ı şahsiyeyi himaye etmek, d- Anasır-ı muhtelif-i millette âhenk ve imtizacı idame etmek, e- Bütüin devletler ve milletler ve bilumum insanlar arasında uhuvvet-i umumiyenin, velhasıl bir hayat-ı müşterekin teessüs teşebbüslerine iştirak etmek ve tahsil ve hulûlüine cidden çalışmak, f- Devlet-i aliyyenin memalik derecelerine kadar isâli esbabını taharri etmek ve icrası çarelerine bakmak ve ledelicap irşadatta bulunmak". Bkz. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal....*, II, s.106-107.

- Kadın-erkek eşitliği ve kadınlara seçme hakkının verilmesi ve boşanma işlerinin medenî bir usule bağlanması.

- Çocukların, işçilerin ve köylülerin haklarının korunması ve bu maksata yönelik olarak özel bir kanunun hazırlanması.

- Çiftçilerin Ziraat bankalarından başka yerlerden borçlanmalarının önüne geçilmesi.

- Sanayi ve ziraatın gelişmesine yönelik gerekli tedbirlerin alınması.

- Ülkede kurulacak şirketlerin sözleşmelerinde, halkın azami istifadele-
rinin temini.

- Belediye teşkilatlarının köylere kadar yaygın hale getirilmesi.

- İdam cezasının kaldırılması.

- Suçluların ve hükümlülerin sağlıklarını korumak için yeni hapishane-
lerin inşa edilmesi ve bu hapishanelerde mektepler ve sanayiye yönelik eği-
tim birimlerinin oluşturulması.

- Mektep ve medreselerin çoğaltılması, eğitim imkânlarının iyileştirilmesi.

Bunlardan başka fırka, hukukun üstünlüğü ve kuvvetler ayrılığı prensibini de açıkça savunmuştur. Nitekim “*kuvve-i icraiye*”, “*kuvve-i kanuniye*”, “*kuvve-i adliye*” olarak adlandırılan üç kuvvetin kendi sorumluluk alanları çerçevesinde bağımsız vazife görmeleri, ve memleket idaresinde bahsi geçen bu üç kuvvetin üstünde bir kuvvetin bulunmaması çağdaş idarenin ölçüsü olarak değerlendirilmiştir. Hatta bu anlayış zaman zaman Radikal Avâm Fırkası’nın kuruluş amacı olarak bile kabul edilmiştir. Bu bağlamda, hukukun önünde tüm vatandaşların eşitliği, kanunların “*ârâ-yı milliye*” ile tanzimi, kanuna harfiyen uymak ve Kanun-u Esâsiye sadakat fırkanın hukuk devleti anlayışının temellerini oluşturmuştur.⁵²

“*İnhisar politikası*”, “*saltanat politikası*” ve “*aristokrasi*” olarak değerlendirdiği mevcut siyaset anlayışının artık iflas ettiğine ve değişen dünyada insanlığın esaslî bir şekil almak ve bu yolda yürümek mecburiyetinde olduğuna sürekli bir şekilde vurgu yapan Radikal Avâm Fırkası, meslek ve programının esaslarının *umumî sosyalizm*’in temel prensipleri ile uyduğuna da dile getirmiştir.⁵³

FIRKA’NIN MÜTAREKE HÜKÜMETLERİNE BAKIŞI

Fırka kurulduğu sıralarda iktidarda Ahmet İzzet Paşa Hükümeti bulunuyordu. Ahmet İzzet Paşa ve sonrasında kurulan Tevfik Paşa hükümetleri fır-

⁵² “Radikal Avâm Fırkası”, *Hukuk-ı Beşer*, 18 Kanûnusâni 1919, nr. 2.

⁵³ “Yeni Kabine ve Meslek”, *Serbestî*, 14 Kanûnusâni 1919, nr. 205, s. 1.

ka tarafından yakından izlenmiş ve başta hükümetlerin yapısı ve oluşumları olmak üzere uygulamaları fırkanın günlük politika konularını oluşturmuştur.

Fırka, Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'ni eski "siyaset anlayışı"nın bir devamı olarak görmüştür. 10 Kasım 1918 tarihli İnkılâb-ı Beşer'de "Kabinenin İstifası" başlığıyla yayınlanan bir yazıda⁵⁴ "... ferdî hakimiyetlerin, saltanatların iflâs ettiği, medenî asırdayız! Bu asırda yalnız hakimiyet-i millîye kabinesi icrâ-yı hükm edebilir ve da'ima Meclis-i Meb'usâna karşı mes'ûl olur, oradan kuvvet alır. Bunun haricinde her kuvvet muzırrdır, yoktur ve yok olacaktır..." ifadeleriyle Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin "Türk" unsuruna dayalı bir "ekseriyet hükümeti" olmaktan öteye gidemediği, oysa ki hükümete ve icraatlarına "saltanat kuvvetleri" nin değil bizzat millet ve "hukuk-ı beşeriye"nin hakim olması gerektiği hususlarına vurgu yapılmıştır. Hükümetin, oluşumu ve yapısından başka icraatları da fırkanın eleştiri konusu olmuştur. Özellikle basını susturmaya yönelik uygulamaları bunlardan sadece biridir. Nitekim hükümetin özellikle bazı gazetelerin tatil edilmesine yönelik tutumunun, eski İttihat ve Terakki hükümetlerinin zihniyetinin bir ürünü olduğu ve bununla ülkedeki matbuat hürriyetinin ortadan kaldırılmasının amaçlandığı ve bunun da arkasında eski ittihatçı oyunların ve politikaların hükümet tarafından devam ettirilmek isteğinin yattığı zaman zaman fırka tarafından dile getirilmiştir. Nitekim İnkılâb-ı Beşer'de "İzzet Paşa Kabinesi" başlığıyla kaleme alınan bir yazıda⁵⁵ hükümetin basını susturmaya yönelik icraatlarına vurgu yapılarak, söz konusu hükümette Dahiliye Nazırlığı görevini yürüten Ali Fethi Bey'in kurduğu *Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası*'nın yayın organı olan *Minber* gazetesinin ikinci sayısında yer alan bir yazıdaki "... bir fikir fiile inkılâb etmedikten sonra kanunen mucib-i mes'ûliyet değildir..." ifadelerine dikkat çekilerek hükümetin söz konusu politikası "... o perhiz neydi, bu lahana turşusu ne?" cümleleriyle sert bir şekilde eleştirilmiştir.

Bundan başka Ahmet İzzet Paşa Hükümeti döneminde, harp yıllarındaki uygulamalarından dolayı *Divân-ı Âlî*'ye sevk edilen Sait Halim Paşa ve Talat Paşa kabinelerinin cezalandırılması konusunda da fırka, hükümete güvenmediğini açıkça dile getirmekten kaçınmamıştır. Fırkaya göre, eski hükümetlerin "kötü" uygulamalarından sorumlu olanlar mutlak surette cezalandırılmalı, ancak mevcut hükümeti teşkil edenlerin eski hükümetlerde de görev aldığı ve bu münasebetle geçmişte yapılmış olan "kötü" uygulamalardan da doğrudan sorumlu olduğu dikkate alındığında ortada "şeriklerin" ve "faillerin" yargılama ve ceza verme konumunda bulunması gibi son derece çelişkili bir durum mevcuttur. Bu nedenle

⁵⁴ "Kabinenin İstifası", *İnkılâb-ı Beşer*, 10 Teşrinisânî 1918, nr. 16.

⁵⁵ "İzzet Paşa Kabinesi", *İnkılâb-ı Beşer*, 9 Teşrinisânî 1918, nr. 15, s. 1.

dünün zâlimleri mevcut hükümet ve onun güdümündeki Meclis-i Mebusân tarafından değil, fırkanın önemle savunduğu nisbî temsil esasına dayalı bir hükümet ve meclis tarafından cezalandırılmalıdır görüşü hakim olmuştur.⁵⁶

Ahmet İzzet Paşa’nın istifasından sonra yerine kurulan Tevfik Paşa Hükümeti de fırkanın eleştirilerine maruz kalmıştır. 11 Kasım 1918 tarihli İnkılâb-ı Beşer’de “*Tevfik Paşa Kabinesi Millet Hükümeti mi, Saltanat Hükümeti mi?*” başlığıyla kaleme alınan yazıda⁵⁷ Tevfik Paşa Hükümeti’nin de eski usule uygun kurulmuş bir hükümet olduğu ve bir “*idare-i maslahat*” kabinesi olmaktan öteye geçemeyeceği ifade edilmiştir. Aynı yazıda ülkedeki İslam, Rum, Ermeni ve Yahudi’nin de genel nüfusa oranları nispetinde hükümette temsil edilmeleleri hususuna Tevfik Paşa Hükümeti’nin de dikkat etmediği, bundan dolayı da söz konusu hükümetin “*asrî*” bir hükümet olmaktan uzak bulunduğu da vurgulanmıştır. “*İki Vazife Önünde*” başlıklı bir başka yazıda⁵⁸ da hükümetin, eski zihniyete dayalı siyaseti devam ettirdiği vurgulanarak özellikle millete dayanmayan bir Meclis-i Meb’usân’dan güven oyu talep etmesi “*... bu kabine içinde öyle bir insan var mıydı ki ‘biz’, sizin gibi memleketin inhilâlîni tesrî eden bir meclisten i’timâd re’yi almağa gelmedik, belki bu binânın ma’neviyât-ı milliyesinden, bu dört duvar arasından bu bedbaht millete hitap etmeğe geldik. Diyoruz ki; ma’ât-teessüf gayr-ı lâyükler ellerinde bazı olan hakimiyet-i kadime hükümeti inkıraz etti. Bugün insaniyetin kabul ettiği bu usûl tahtında yeni bir hükümet teşkil edilecektir. Bu yeni hükümet, bu memlekette yaşayan insanların hükümeti olacak ve nisbet-i adîdiye üzerine bütün milletlerin hakk-ı iştiraki bulunacaktır. Siz meb’ûs efendiler, istirahatata gidiniz ve siz bu memleketin İslâm, Rum, Ermeni, Yahudi vatandaşları vazife başına yürüyünüz’...*” cümleleriyle eleştirilmiş, hükümetin bütün milleti temsil etmediği ifade edilmiştir. Hatta bu durum “*kabinede atâle*” olarak değerlendirilmiştir.⁵⁹

Fırka, Tevfik Paşa Hükümeti’nin icraatlarını da şiddetle eleştirmekten kaçınmamıştır. Özellikle iâşe, nakliyat ve asayişin temini gibi hususlarda hükümetin başarısız olduğu, halkın açlık, susuzluk ve kömürsüzlük içinde acı çektiği, nakliye vasıtalarının azlığından dolayı yiyecek ve yakacak sıkıntısının had safhaya ulaştığı, halkın güpe gündüz sokak ortasında soyulduğu, hırsızlık olaylarının artmasıyla asayişin kalmadığı gibi hükümetin sosyal politikaları başlıca eleştiri konularını oluşturmuştur.⁶⁰ Hayat pahalılığın gide-

⁵⁶ *İnkılâb-ı Beşer*, 4 Teşrinisânî 1918, nr. 10, s. 1.

⁵⁷ “*Tevfik Paşa Kabinesi Millet Hükümeti mi, Saltanat Hükümeti mi?*”, *İnkılâb-ı Beşer*, 11 Teşrinisânî 1918, nr. 17, s. 1.

⁵⁸ “*İki Vazife Önünde*”, *İnkılâb-ı Beşer*, 20 Teşrinisânî 1918, nr. 26, s. 1.

⁵⁹ *Serbestî*, 27 Teşrinisânî 1918, nr. 160, s. 1.

⁶⁰ “*Acı Hakikatler*”, *Serbestî*, 9 Kanûnuevvel 1918, nr.169, s.1.; “*Bugünkü Vazifeler*”, *Serbestî*, 25 Kanûnuevvel 1918, nr. 185, s.1.

rek arttığını ileri süren fırka, bunun önüne geçebilmek için hükümete, alternatif öneriler dahi sunmuştur. Bu çerçevede hayat pahalılığının önlenmesi için subay ve memurlara doğrudan erzak verilmesi usulünün terk edilerek bunun yerine piyasadaki değeri üzerinden bedelinin ödenmesi ve bu suretle erzağın tamamen piyasada satılmasının sağlanması önerilmiştir. Böylece rekabet ortamı oluşacak, rekabete dayalı piyasa anlayışı ise fiyatların düşmesini, karaborsa ve yolsuzlukların önlenmesini sağlayacaktı.⁶¹ Bu, aynı zamanda fırkanın serbest piyasa ekonomisi anlayışına sahip olduğunun da bir göstergesidir. Hayat pahalılığının getirdiği ağır koşulların sonucu olarak ülkede dilenciliğin arttığı, bunun için de hükümetin, *Hilâl-i Ahmer* aşhanelerini fakirlerin doyurulması hususunda desteklemesi gerektiği, fırkanın sosyal politikalar noktasında hükümete önerdiği alternatif çözümlerden bir diğeri olmuştur.⁶² Bunlardan başka, Tevfik Paşa'nın özellikle İttihatçı karşıtı basın tarafından şiddetle eleştirilmesi üzerine hükümette yaptığı değişikliği de "*hakimiyet-i milliye*"ye ve meşrutiyete karşı yapılmış "*alçak bir darbe*" olarak değerlendirmiştir. Tevfik Paşa Hükümeti'nin bu yeni yapısıyla mutlakiyeti ve "*saltanat hükümeti*"ni güçlendirdiği; oysa ki dünyada "*hakimiyet-i milliye*"ye dayalı hükümetlerin revaçta olduğu bir zamanda bu hükümet yapısının ülke meselelerine çözüm bulmasının mümkün olmadığı vurgulanmıştır.⁶³

Görüldüğü üzere fırka, mütareke hükümetlerinin icraatlarını ve genel siyaset anlayışlarını yakından takip etmiş ve özellikle de söz konusu hükümetlerin oluşumları ve yapılarını kendi bakış açısını teşkil eden nisbî temsil anlayışı çerçevesinde ele alarak eski zihniyetin mahsûlü olarak değerlendirmiştir.

FIRKA'NIN, DEVLETÇİLİK ANLAYIŞI İLE İLGİLİ ELEŞTİRİLERİ

Liberalizmin gereklerinden serbest piyasa ekonomisine ve özel teşebbüse önem veren Radikal Avam Fırkası, zaman zaman, devletin iktisadî hayat üzerindeki müdahaleci tutumunu da eleştirmiştir. 1914-1918 yılları arasında harp bahane edilerek Türkiye'de katı bir devletçi politikanın uygulandığı ve bu çerçevede hükümetin, nakliyat işlerinden erzaka hemen akla gelen her

⁶¹ "İcraat İsteriz", *Serbestî*, 1 Kanûnusânî 1919, nr. 192, s. 1.

⁶² "İcraat ...", *Serbestî*, 1 Kanûnusânî 1919, nr. 192, s. 1.

⁶³ "... Ey millet, ey münevverân, ey mehâfil, ey ricâl, ey fırkalara mensup zevât, bu inkılâb-ı cihan içinde bütûn milletler kuvvât-ı milliyeyi mümessil hükümetler teşkil edebilmekle, bekâya, selâmete imkan görüyorlar. Bizde ise bu cereyân-ı umûminin tamamen aksi, tersi iltizâm olunuyor. Ahkâm ve kavâid-i meşrûtiyet zîr-i zeber ediliyor. Milletın hakimiyetine darbeler indiriliyor. Millî hakimiyet yerine saltanat hükümeti te'sis ediliyor. Mutlakiyet istibdâdı başlıyor. Gafil, hakayık-ı cihandan bî-haber bir kuvvet, milletın bîçare, musibetzedde milletın i'timadını su-i istimâl ediyor. Hukukuna kasd, hakimiyetine tecavüz ediyor..." cümleleriyle söz konusu duruma tepki gösterilmiştir, bkz. "Hakimiyet-i Milliye ve Meşrutiyete Bir Darbe-i Kâhîre", *Serbestî*, 16 Kanûnusânî 1919, nr. 207, s. 1.

ekonomik unsuru tekeline aldığı vurgulanmıştır. Fırka’ya göre, söz konusu dönemde hükümetin desteği ve müdahalesi olmaksızın hiçbir işin yapılması yacağı kanaati toplumun bütün kesimlerinde güçlü bir duygu haline gelmiş veya getirilmiştir. “... memlekette her ne yapmak arzu edilirse hükümet ma’rifetiyle yapmak, ânin mu’aveneti munzâm olmak...” düşüncesi bir gelenek halini almıştır. Tabi ki bu devletçi ekonomi anlayışı beraberinde karaborsacılık, yolsuzluk ve dahası “harp zenginleri” diye adlandırılan yeni menfaat sınıflarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁶⁴ Dolayısıyla harp yıllarında haksız bir şekilde devletin imkânlarını kullanarak servet sahibi olmuş “harp zenginleri”nden bir an önce hesap sorulmasının önemine dikkat çeken Fırka, ülkedeki sosyal adaletsizliğin giderilmesi için bu devletçi anlayıştan vazgeçilmesini ve harp zenginlerinin servetlerinden özel bir kanunla “yardım” adı altında paralar alınarak fakir halka dağıtılmasını savunmuştur.⁶⁵ Fırkaya göre bu yolla sosyal adaletsizliklerin de önüne geçilmiş olacaktır. Bu düşünceler aynı zamanda fırkanın sosyal politika anlayışı ile ilgili de önemli ipuçları vermektedir.

FIRKANIN BÜROKRATİK YAPI İLE İLGİLİ ELEŞTİRİLERİ

Hantal devlet idaresi ve bunun işleyişi, bir başka ifadeyle bürokrasi fırka tarafından devletin içinde bulunduğu “olumsuz” durumun sebeplerinden biri olarak görülmüştür. “Fesad idare” olarak tanımladığı eski yönetim anlayışı rüşvet, irtikap ve kayırmaya dayanmaktadır. Devlet işleyişinde de, eski zihniyetin tesiriyle ciddi sıkıntılar bulunmaktadır. Özellikle devlet dairelerindeki resmî işlemlerin büyük bir kısmı, usulsüz ve rüşvet yoluyla gerçekleşmektedir. 17 Aralık 1918 tarihli Serbestî gazetesinde “Nasıl Salah, Nasıl Felah Bulacağız?” başlıklı yazıda⁶⁶ söz konusu resmî işlemlerin devlet dairelerinde nasıl bir süreçten geçtiği eleştirel bir bakışla ortaya konulmuştur. Buna göre, bütün kanunlar, nizamnâmeler, talimatnâmeler, genel yazışmalar, tebligatnâmeler yapılır, yazılır ve yayınlanır. Ancak bu kanunlar, bu nizamlar ve bu emirler ile ilgili işlemler idare makinesi çarkına girince masadan masaya dolaşır, bu esnada her amirin amacı ve arzusu, her memurun kitabına uydurma çabaları nizamların, kanunların, emirlerin özünü aslından uzaklaştırır. Böylece olağan işler kanununun, nizamın aksine hükümle sonuçlanır. İşler uzadıkça uzar ve çoğalır. Bunun üzerine, halk hakkı yenildiğinin farkına varınca şikayetler başlar, dilekçe dilekçeyi izler. Fakat yine de bir türlü idare cenderesinden kurtulamaz. Son çare olarak hatırı sayılır kişiler aranır, rüşvet ön plana çıkar ve mesele hemen çözülür. Devlet dairelerinde

⁶⁴ “Sulh Te’hir Ediyor Sefâlet-i Umûmiyeye Çâre Düşünelim”, *Serbestî*, 10 Kanûnusânî 1919, nr. 201, s. 1.

⁶⁵ “Sulh Te’hir Ediyor ...”, *Serbestî*, 10 Kanûnusânî 1919, nr. 201, s. 1.

⁶⁶ “Nasıl Salah, Nasıl Felah Bulacağız?”, *Serbestî*, 17 Kanûnusânî 1918, nr. 177, s. 1.

bürokratik işleyiş bu usule dayanmaktadır. Aynı yazıda, bu bozuk bürokratik yapıda, yüksek memuriyetlerde bulunan bir çok kişinin büyük servetler edindikleri ve bu servetin teftiş ve denetlemesinin bile yapılamadığı, hatta buna cesaret bile gösterilemediği ifade edilmiştir. Bu sistemde bir de acemi memurlar vardır. Bunlar da önce bir küçük cesaret örneği gösterirler, işi kataba uydurmazlar. İşte o zaman felaket bu memurun başına kopar. Ancak bu da geçicidir. Çünkü o memur bir iki ay veya birkaç yıl boşa dolaştıktan sonra yine dairelerden birine girer. Bu defa artık acemilik sona ermiştir. Kendine zarar gelecek hususları bilir ve tedbirini alır. Bu işleyişte en çok mağduriyet devlet dairelerinde azınlıkta kalan fakir takımı memurdur. Bunların hiçbir değeri yoktur. Üstleri perişan, halleri perişan, idareleri, maişetleri büsbütün perişandır. Borç içinde çalışırlar. Koruyucuları da yoktur. Kanun ve nizamları hakkıyla uygulamaya çalışırlar. Her zaman da mağdur olurlar. Bununla birlikte devlet idaresindeki bu yanlışlıkların ülkedeki Du-yûn-u Umûmîye ve diğer yabancı banka ve şimendüfer dairelerinde görülmediğine de dikkat çekilerek eski tarz idare anlayışının bir an önce değiştirilmesine vurgu yapılmıştır. “*Memurlar Niçin Düşünülmüyor?*” başlıklı başka bir yazıda⁶⁷ da, memurların büyük çoğunluğunun açlık ve sefalet içinde bulunduğu ve bu memurlardan hükümetin verim beklemesinin yanlış olduğu belirtildikten başka bir an önce idare teşkilatının önemli ayağı olan memurların maaşlarının düzeltilmesi ve ancak bundan sonra nizamlar, talimnamele yapılarak memurlardan fayda beklenmesi yorumu yapılmıştır. Aynı yazıda devlet dairelerindeki resmî işlerin yükünü düşük maaşlı memurların çektiği, maişetini temin edemeyen bu zavallı memurlardan hükümetin hiçbir şey beklememesi gerektiği de vurgulanmıştır. Ayrıca, bundan dolayı hükümetin memur maaşlarına ciddi bir zam yapması da istenmiştir.

FIRKA VE İNGİLİZ YANLISI DIŞ POLİTİKA ANLAYIŞI

I. Dünya savaşı, uluslararası siyaset dengesinde önemli değişikliklere neden oldu. Savaşın getirdiği yeni dünya dengesinde başta Almanya olmak üzere, Avusturya ve Rusya dünya siyasetindeki etkinliğini büyük ölçüde kaybederken 19 yy. siyasetinin iki önemli gücü İngiltere ve Fransa ön plana çıktı.⁶⁸ Hatta mağlup devletlerin geleceklerini büyük ölçüde bu iki güç belirleyecekti. Bu mağlup devletlerden birisi de Osmanlı’ydı. Nitekim, mütarekeden sonra kurulan hükümetlerin öncelikli sorunu da büyük devletlerin Osmanlı Devleti’nin geleceği ile ilgili karar vereceği Sulh Konferansına bir an önce ve sağlam bir şekilde hazırlanabilmektir. Bu temel dış siyaset sorunu fırkanın da öncelik-

⁶⁷ “Me’murlar Niçin Düşünülmüyor?”, *Serbesti*, 24 Kanûnuevvel 1918, nr. 184, s. 1.

⁶⁸ Orhan Koloğlu, *Aydınlığımızın Bunalım Yılı...*, s. 216.

leri arasında yer almıştır. Mütareke hükümetlerini sulh hazırlıkları hususunda sürekli bir şekilde uyarmaya çalışan ve bu çerçevede hükümetlerin vakit kaybetmeksizin bütün devlet teşkilatını Wilson prensipleri çerçevesinde asrî zihniyetle yeni baştan inşa etmelerini savunan fırka, özellikle dış siyasette İngiltere’nin dostluğunun ve desteğinin sağlanmasını ülkenin geleceği ile ilgili son derece önemli bir husus olarak görmüştür. Ülkenin geleceğini savaş sonrası oluşturulan Cemiyet-i Akvam’a dahil olmakta gören fırka, bunun için, dünyadaki yeni prensipler çerçevesinde bir siyaset anlayışıyla ülkedeki devlet teşkilatını tamamıyla değiştirerek “*hakimiyet-i milliyeye dayalı*” çağdaş bir idarenin kurulmasını ön şart olarak değerlendirmiştir.⁶⁹ Wilson prensiplerinin tüm dünyaya ve beşeriyete saadet ve hürriyet getirdiğini savunan fırkaya göre harp fikri ölmüştür ve artık hiçbir millet başka bir millet üzerinde hakimiyet kuramayacaktır.⁷⁰ Bundan böyle İttihat ve Terakki’nin savaş yıllarındaki Alman yanlısı dış politikası iflas etmiştir. Zira İttihatçılar harp yıllarında Almanların da etkisiyle, Osmanlı hükümeti dahilinde, yalnız bir milletin hakimiyetini temin etmek ve bu millet dışında kalan milletleri temsilden mahrum bırakmak gibi insan hukukuna aykırı bir politika izlemiştir. Oysa, İttihat ve Terakki’nin askeri tahakküme dayalı bu siyaseti Osmanlı bütünlüğünü sağlayamamıştır. Makedonya, Arnavutluk ve Arabistan’ın Osmanlı’dan ayrılması bunun en bariz örneğidir. Bundan dolayı İttihat ve Terakki muhaliflerinin savaş yıllarında savunduğu, insan hak ve hürriyetlerine dayalı İngiliz siyasetinin açık bir şekilde galip geldiğini savunan fırka, ülke meselelerinin çözümünde İngiliz siyaset prensiplerinin unutulmaması gerektiğini ve İngilizlerin desteğini alabilmek için onun teşkilatını, usullerini benimseyerek iç siyasette uygulamaya önem verilmesini ülke kurtuluşu için önemli hususlardan biri olarak görmüştür.⁷¹ İngiliz desteğinin önemini her fırsata dile getiren fırkanın yayın organı Serbestî gazetesinin 11 Aralık 1918 tarihli nüshasında “*Ümidler Boşa Çıkmasın! Biraz Nur!*” başlığıyla yayınlanan bir yazıda⁷² “... *ibkâ-yı hayat ve istihsâl-i menâfi için Büyük Britanya’nın füyûz-ı medeniyesinden, ma’ârifat-ı da’isinden müstefid olmağa mecburuz*” cümleleriyle İngiliz siyaseti ve desteğinin devletin bekası için önemli bir husus olduğu ifade edilmiştir.

Fırka Wilson Prensiplerine önem vermekle birlikte mütareke ortamında kurulan “*Wilson Prensipleri Cemiyeti*” ne aynı ilgi ile yaklaşmamıştır. Cemi-

⁶⁹ “İttihad-ı Akvâm Haricinde Kalmaktan Sakınam”, *İnkılâb-ı Beşer*, 12 Teşrînisânî 1918, nr. 19, s. 1. ; Ayrıca, Wilson prensipleri ve Türkiye’nin Cemiyet-i Akvam’a dahil olması gerektiğini savunan bir başka yazı için bkz. “Ricalin Dikkatine”, *Serbestî*, 5 Kanûnusânî 1919, nr. 196, s. 1.

⁷⁰ “İnsaniyet Fikrinin Galebesi”, *İnkılâb-ı Beşer*, 13 Teşrînisânî 1918, nr. 19, s. 1.

⁷¹ “Kaçınılmış Fırsatlar: İngiliz Siyaseti”, *İnkılâb-ı Beşer*, 14 Teşrînisânî 1918, nr. 20, s. 1; Ayrıca Orhan Koloğlu, *Aydınlarımızın Bunalım Yılı...*, s. 223.

⁷² “Ümidler Boşa Çıkmasın! Biraz Nur!”, *Serbestî*, 11 Kanûnuevvel 1918, nr. 171, s. 1.

yetin önemli kaleşörlerinden vakit gazetesi başyazarı Ahmet Emin (YALMAN)'ın gazetesi aracılığıyla kamuoyuna sunduğu kurtuluş çareleri ile ilgili ortaya koyduğu düşünceleri sert bir dille eleştirmekten kaçınmamıştır. Özellikle O'nun Wilson Prensipleri çerçevesinde ortaya koyduğu fikirleri bütünüyle Türk basınının ortak düşüncesi olarak sunması fırka tarafından kamuoyuna karşı büyük bir cesaret ve "küstahlık" olarak değerlendirilmiştir.⁷³ Ayrıca Ahmet Emin Bey'in Amerika hükümetinden ıslah heyetleri talebi de anlamsız ve gereksiz bir teşebbüs olarak görülmüş; fakir milletin söz konusu heyetlere verecek parasının kalmadığı, ıslah heyetleri talebinin vesayet talebinden farklı bir şey olamayacağı dolayısıyla bu tür yaklaşımların ülke meselelerine çözüm getiremeyeceği savunulmuştur. Türkiye'nin istikbali için İngiltere ve Fransa ile bağını koparmamaya özen göstermesini her defasında dile getiren fırka, hem tarihî arka planın hem de bulunulan coğrafyanın bu yönde dış politikayı zorunlu kıldığını ileri sürmüştür. Ahmet Emin Bey'in önce Almanya'ya daha sonra Amerika'ya yönünü çevirmesi de "şahsi fırladıklık" olarak değerlendirilmiştir.⁷⁴ Ayrıca Ahmet Emin Bey'in Türkiye adına Amerika'ya müracaat teşebbüsünde bulunması, diğer İstanbul basınından başka Serbestî gazetesinin 9 ve 10 Aralık 1918 günkü sayılarında "Ahmet Emin Bey'e" başlığıyla kaleme alınan açık mektup tarzı yazılarda sert bir şekilde eleştirilmiş, hatta Dahiliye Nazırı'nın konuya dikkati çekilmeye çalışılmıştır.⁷⁵

Görüldüğü üzere, Radikal Avam Fırkası, dış politikada dönemin Avrupa siyasetinin en güçlü ve etkin devleti olan İngiltere'nin desteğine büyük önem vermiş ve bu çerçevede sulh masasına oturmadan evvel İngiliz siyasetinin güvenini kazanmak amacıyla Türkiye'nin "asrî" zihniyet çerçevesinde devlet teşkilatını yenilemesini kurtuluşun ön şartı olarak kabul etmiştir.

FIRKA'NIN İSTANBUL İLE SINIRLI MİLLÎ TEŞEBBÜSLERE BAKIŞI

Mondros Mütarekesi'ni politik çıkarları çerçevesinde yorumlayan İtilâf Devletleri ateşkesin hemen sonrasında Osmanlı Devleti'nin önemli stratejik noktalarını bir bir işgale koyuldular. İtilâf Devletleri'nin bu tutumu karşısında içlerinde bir kısım eski İttihatçıların da bulunduğu bazı çevreler, ülkenin içine düştüğü durumdan kurtarılması amacıyla yönelik olarak geniş katılımlı bir millî birlik platformu oluşturma yoluna gittiler. Mütareke ortamında oluşturulan bu millî birlik teşebbüslerinden ilki, o sıralarda *Millî Ta-*

⁷³ "Tehlikeler Karşısında", *Serbestî*, 8 Kanûnuevvel 1918, nr. 168, s. 1.

⁷⁴ "Tehlikeler", *Serbestî*, 8 Kanûnuevvel 1918, nr. 168, s. 1.

⁷⁵ "Ahmet Emin Beye", *Serbestî*, 9 Kanûnuevvel 1918, nr. 169, s. 1; "Ahmet Emin Beye", *Serbestî*, 10 Kanûnuevvel 1918, nr. 170, s. 1.

lim ve Terbiye Cemiyeti’nin başkanı bulunan Dr. Esat Paşa’nın öncülüğünü yaptığı Millî Kongre girişimiydi.⁷⁶ Millî Kongre’nin 29 Kasım 1918’deki ilk toplantısına Radikal Avam Fırkası da iştirak etmiştir.⁷⁷ Fırka bu tür teşebbüslere karşı her zaman olumlu tavır takınmıştır. Hatta ülkenin kurtuluşu için farklı fikirler ortaya koyanlar arasında bir birlikteliğin sağlanmasını zaman zaman dile getirmekten de çekinmemiştir. Bu münasebetle 10 Aralık 1918 tarihli Serbestî gazetesinde “Mesâide Lüüzûm-ı Vahdet” başlığıyla kaleme alınan bir yazıda,⁷⁸ mağlup devletlerin mukadderatını tayin edecek olan ve “Mahkeme-i Kübrâ” adını verdikleri Sulh Konferansı öncesinde ülkenin içine düştüğü durumdan kurtulması için fikir beyanında bulunan ve bu uğurda bazı teşebbüslere girişmiş olan bir takım cemiyet, gazete ve siyasi partilerin ayrı ayrı hareketlerinin zaman ve şartlar göz önüne alındığı takdirde bir fayda temin etmeyeceği, bu nedenle, kamuoyunda bir fikir birliğinin sağlanmasının ülkenin geleceği açısından son derece önemli bir husus olduğuna dikkat çekilmiştir. Fırka, bu çerçevede, mütareke döneminde kamuoyunda millî birliği sağlama yönündeki önemli girişimlerden bir diğeri olan ve Meclis-i Ayan reislerinden Ahmet Rıza Bey’in önderliğini yaptığı Vahdet-i Milliye hareketine de başından beri destek vermiş, hatta dönemin iktidar partisi Hürriyet ve İtilâf’ın harekete karşı olumsuz tutumunu sert bir şekilde eleştirmiştir. Serbestî’nin devamı olarak çıkan Hukuk-ı Beşer gazetesinin 3 Şubat 1919 tarihli sayısında Ahmet Rıza Bey’in fırkaları toplantıya davetine geniş yer verilmiştir. Buna göre, millet büyük bir buhran döneminden geçmektedir. Böyle zamanlarda umumiyetle millet, en fazla iktidarına güvendiği namuslu her kim varsa ona müracaat etme hissini duyar. İşte milletin aradığı bu kişi, meşrutiyetin başından beri herhangi bir yolsuzluğa adı karışmamış, iktidara gelip büyük bir servet edinmek imkanı kendisi için pek kolay olduğu halde ihtiraslarına kapılmamış biri olan Ahmet Rıza Bey’dir. O, savaşın en şiddetli günlerinde hükümet eden İttihat ve Terakki’nin bütün yanlışlıklarını sert bir dille eleştirme cesaretini göstermiştir. En acı gerçekleri ittihatçı nazırların yüzüne çarpmaktan bir an bile çekinmemiştir. Hatta zaman zaman Meclis-i Ayân’da yaptığı sert konuşmalarla İttihat ve Terakki’nin tepkisini almıştır. Harp sona erdikten ve İttihat ve Terakki Fırkası iktidardan çekildikten sonra da Ahmet Rıza Bey bu tutumunu değiştirmemiş ve ülkenin içine düştüğü bu “olumsuz” durumdan kurtulması uğrunda elinden geleni yapmaktan kaçınmamıştır. Bu çerçevede bütün fırkaları bir toplantıya çağırarak ülke meseleleri hakkında ortak bir kanaat oluşturmaya çalışmıştır.

⁷⁶ Tarkan Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler 1857-1952*, İstanbul 1995, s. 417.

⁷⁷ *Millî Kongre Beyannâme ve Program*, Dersaadet Minber Matbaası, 1919-(1335), s. 7.

⁷⁸ “Mesâide Lüüzûm-ı Vahdet”, *Serbestî*, 10 Kanûnuevvel 1918, nr. 170, s. 1.

Bu son derece "akılcı" bir hareket olduğu halde, Hürriyet ve İtilaf ile Sulh ve Selâmet-i Osmaniye Fırkaları Ahmet Rıza Bey'in bu teşebbüsünü (İttihat ve Terakki'nin kurucularından birisi olması münasebetiyle) bir İttihatçı tezgahı olarak görmektedirler. Oysa ki, Ahmet Rıza Bey İttihat ve Terakki'nin kurucularından olmakla birlikte hiçbir zaman onların yanlış icraatlarını desteklemedi, hep muhalif oldu. Bu tutumu göz ardı edilemez bir gerçek. Hürriyet ve İtilâf'ın Ahmet Rıza Bey'le ilgili düşünceleri "*İttihatçı zihniyeti*"ni hatırlara getirmektedir ki, artık ülkenin kurtuluşu için yalnız İttihat ve Terakki Fırkası'ndan değil aynı zamanda ittihatçı zihniyetten de bu ülkenin kurtulması gerekmektedir. Bu nedenle her ne açıdan bakılırsa bakılsın, Ahmet Rıza Bey'in fırkaları içtimaa davet etmesi ve bütün fırkaların desteğiyle Türkiye'nin haklarını savunmak üzere Avrupa'ya gitme talebinde bulunması, devlet ve millet için faydalı bir harekettir.⁷⁹ 4 Şubat 1919 tarihli Hukuk-ı Beşer'de "*İttihat ve Terakki Zihniyeti*" başlığıyla kaleme alınan yazıda⁸⁰ da Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın olumsuz tutumu "*... bu memlekette İttihat ve Terakki Cemiyeti kalkmış ise de İttihat ve Terakki zihniyeti henüz kalkmamıştır. O zihniyet kendisinden başka kimsenin ortaya çıkmasını, i'tâ-yı rey edebilmesini mümkün değil hazm edemiyor. Hangi fırka kendisinde kuvvet hiss eder ise diğer fırkaları gölgede bırakmağa çalışıyor. Da'ima istişâreden, içtimâ dan içtinâb eyliyor...temenni ediyoruz ki, bu İttihat ve Terakki zihniyeti artık hiçbir fırkaya girmesin, artık fırkalar birbirlerine yabancı durmasın..*" cümleleriyle eleştirilmiş, Ahmet Rıza Bey'in başlatmış olduğu millî teşebbüse destek verilmiştir.

Bunlardan başka fırka, temel siyaset anlayışına da uygun olarak İslâm, Rum, Ermeni ve Yahudi aydın gazeteci ve devlet adamlarından bir kongre tertip edilerek bu suretle aralarında seçecekleri temsilcileri vasıtasıyla ülkenin kurtuluşu noktasında bir millî platformun oluşturulması yolunda bazı girişimlerde de bulunmaktan kaçınmamıştır.⁸¹

FIRKA'NIN EĞİTİM POLİTİKASI

Radikal Avam Fırkası hemen her alanda olduğu gibi ülkenin eğitim meseleleri ile ilgili de önemli düşünceler ortaya koymuştur. Eğitimin üç önemli basamağını teşkil eden ilk, orta ve yüksek öğretim ve bunlarla ilgili başlıca sorunları "*adem-i merkeziyet*" ve "*teşebbüs-i şahsî*" esaslarına dayalı siyaset anlayışı çerçevesinde ele alarak bazı çözüm önerileri ileri sürmüştür. "*Maarifi olmayan bir milletin, bir memleketin hakk-ı hayatı yoktur*" anlayışına sahip olan fırka, bu konuda öncelikle bütçeden eğitime ayrılan miktarın yetersizliğine dikkat çekmiştir. "*Mekteplerde Nevâkıs*" başlığıyla Serbestî gazete-

⁷⁹ "Ahmet Rıza Bey, Mustafa Sabri Bey", *Hukuk-ı Beşer*, 3 Şubat 1919, nr.6, s.1.

⁸⁰ "İttihat ve Terakki Zihniyeti", *Hukuk-ı Beşer*, 4 Şubat 1919, nr.7, s.1.

⁸¹ "Mütefekkirler Kongreye", *İnkılâb-ı Beşer*, 21 Teşrinisânî 1918, nr. 27, s.1.

sinde yer alan bir yazıda⁸² eğitimin içinde bulunduğu başlıca eksiklikleri üzerinde durulmuştur. Buna göre hemen her sınıfta ders döneminin başlangıcında veya bazen ortasında olmak üzere ders kitaplarının sürekli değişmesi; eylülde derslerin başlamasına rağmen okutulacak kitapların büyük bir kısmının ekimde ancak belirlenebilmesi, bundan dolayı da sene sonu bitirme sınavlarında öğrencinin başarısız olması; okulların yakacak gibi bazı temel ihtiyaçlarının “*odun bedeli*” adı altında toplanan paralar vasıtasıyla karşılanması; Maarif Nezaretine bağlı okullarda görevli muallimlerin devam konusuna riayet etmemesi gibi bazı hususlar eğitimin genel eksikliklerini teşkil etmektedir. Bunda başka fırka “*tedrisat-ı ta’liye*” yani ortaöğretim ile ilgili ciddi sıkıntıların olduğuna da dikkat çekmiştir. Bu bağlamda İstanbul’daki birkaç sultanî binası ile taşra vilayet merkezlerinde bulunan sınırlı sayıdaki bazı mektep binaları haricinde diğer ortaöğretim kurumlarının eğitim için oldukça elverişsiz şartlar içerisinde olduğu, buralarda öğrenim gören 15 ila 20 yaş arasındaki talebelerin bu olumsuz koşullara sahip okullarda yetişmesinin verimlilik açısından ciddi sakıncalar doğuracağı ve hatta söz konusu koşulların talebelerin psikolojisini olumsuz yönde etkileyeceği fırka tarafından üzerinde önemle durulan hususlardan birini teşkil etmiştir.⁸³ Bu çerçevede özellikle ortaöğretim kurumları için modern binaların yapılması ve bu binaların asrın gerekleri gözetilerek donatılması bir çözüm olarak ileri sürülmüştür. Fırka bunların sağlanabilmesi için maarif siyasetinde adem-i merkezîyet esasına dayalı bir yönetim anlayışının yürürlüğe konarak vilayetlerin kendi özel bütçelerinden maarife yeterli miktarlarda para ayırmalarına imkan tanınmasını savunmuştur.⁸⁴ Ortaöğretim kurumlarının bina gibi fizikî eksikliklerinin yanı sıra buralarda gerçekleştirilen öğretim faaliyetlerinin niteliği açısından da büyük eksiklikleri olduğu fırkanın dikkat çektiği bir diğer konudur. Nitekim büyük ve donanımlı kütüphanelerden yoksun olan okullarda müfredat programları pratik bilgiden ziyade teorik bilgileri içermektedir. Mesela ilköğrenimini tamamlayan bir talebe, sultanîye geldiğinde beş yüz, altı yüz sayfadan ibaret bilgi yığını bir tarih kitabı ile karşılaşılıyor. Muallimin bir “*gramafon makinesi*” gibi anlattığı bir sürü isim ve hadiseyi bu kitap vasıtasıyla ezberlemeye kalkışıyor. Ezberciliği kuvvetlendiren bu müfredat anlayışı İbrahim Memduh tarafından Serbestî gazetesinde kaleme alınan bir yazıda⁸⁵ “... zayıf bir mideye yağlı bir kebab, üzerine bir imam bayıldı, daha sonra

⁸² “Mekteplerde Nevâkıs”, *Serbestî*, 26 Teşrinisânî 1918, nr.159, s.2.

⁸³ İbrahim Memduh, “Maarif Bir İnkişâfa Mazhar Olacak mı?”, *Serbestî*, 25 Kanûnuevvel 1918, nr. 185, s.2.

⁸⁴ İbrahim Memduh, “Maarif Bir İnkişâfa”, *Serbestî*, 25 Kanûnuevvel 1918, nr. 185, s.2.

⁸⁵ İbrahim Memduh, “Maarif Bir İnkişâfa”, *Serbestî*, 25 Kanûnuevvel 1918, nr. 185, s.2.

bir patlıcan dolması, bir yağlı makarna, bir de kaymaklı kadayıf verilirse o esasen hasta, zayıf olan mide ne olur” şeklinde değerlendirilmiş ve müfredat programlarının pratik, amelî ve tecrübî usuller göz önüne alınarak yeniden hazırlanması ve az, fakat gerekli olan bilginin verilmesi ilkesinin eğitimde hakim kılınması gereğine dikkat çekilmiştir. Bu suretle, kısa bir müddet zarfında çok adam yetiştirilebilecektir. Ayrıca aynı yazıda her şeyi devletten bekleyenden ziyade yetiştirmekte olan gençlere “*iktisadî cesaret*” ve “*ticarî teşebbüs*” fikirleri aşılacak suretiyle birey olmalarının önemine de dikkat çekilmiştir.

Radikal Avam Fırkası eğitimde aşırı milliyetçi yaklaşımlardan vazgeçilmesini de önemli görmüştür. Bu noktada millî meselelerle ilgili konuların dışında başta pozitif bilimler olmak üzere fen ve sanat alanlarında yabancı mütehassıslardan yararlanılmalıdır görüşü ağır basmaktadır. Mesela bir İsveçli resim muallimi, mahir bir el işi mütehassısı olarak bir Alman usta rahatlıkla okullarda görevlendirilebilmeli, bu noktada milliyetçilik hisleri ön plana çıkarılmamalıdır.⁸⁶

Fırka “*tedrisat-ı aliye*” olarak adlandırılan yüksek öğretimin de özellikle savaştan dolayı büyük sıkıntılar içine düştüğünü savunmuştur. Bir zamanlar Darülfünûn’un dersliklerini dolduran gençlerin büyük bir kısmının savaş nedeniyle Kafkas’ın dağlarında, Arı Burnu’nda, Seddülbahir’de, Hicaz’ın, Irak’ın, Sina’nın yakıcı ve kavurucu çöllerinde telef olduğu, bir kısmının da öğrenimlerini tamamlayamadıkları hususlarının altını çizen fırka bu noktada en azından terhis işlemleri tamamlanmış olan ve savaş nedeniyle tahsillerini yarıda bırakmak zorunda kalan bu gençlerin öğrenimlerini tamamlamalarına olanak sağlanmasını yükseköğretimde yapılması gerekli en önemli hususlardan biri olarak görmüştür.⁸⁷

Fırkanın eğitim konusunda dikkati çeken görüşlerinden biri de vakıf okullarının yaygınlaştırılması ve geliştirilmesi meselesidir. Fırka, vakıf okullarının savaş yıllarında, eğitim ve öğretimde birliğin sağlanması amacıyla yönelik olarak, önce Maarif Nezaretine ve daha sonra da İstanbul Maarif Müdürlüğü’ne bağlanmasını yanlış bir uygulama olarak değerlendirmiştir. Ayrıca hususî mekteplerin sayılarının çoğaltılmasını ve yaygınlaştırılmasını savunan fırka bu suretle “*teşebbüs-i şahsiye ve içtimaiye*” fikrinin kuvvetleneceğini de düşünmektedir. Milletlerin, seri bir şekilde ilerlemesinin ancak bu yolla sağlanabileceği fikrinde olan fırka, buna örnek olarak da İngilizleri

⁸⁶ İbrahim Memduh, “Maarif Bir İnkışâfa Mazhar Olacak mı?”, *Serbestî*, 29 Kanûnuevvel 1918, nr. 189, s.1.

⁸⁷ İbrahim Memduh, “Maarif Bir İnkışâfa Mazhar Olacak mı?”, *Serbestî*, 2 Kanûnusâni 1918, nr. 193, s.2.

göstermiştir. Özetle fırka, eğitim alanında ferdî teşebbüse ve hususî müesseseler ile cemaatlerin teşkil ettiği vakıf müesseselerinin yaygın hale getirilmesine büyük önem vermiştir.⁸⁸

SONUÇ

Genel harpte Türkiye’de siyaset İttihat ve Terakki Fırkası’nın güdü-münde-ydi. İttihatçılar, II. Meşrutiyet’in göreceli özgürlükçü ortamında ken-dini ifade edebilme imkanı bulabilmiş olan muhalefeti savaşı bahane ederek susturmuşlardı. Söz konusu yıllarda İttihatçıların takip ettikleri sıkı merke-ziyetçi politik uygulamalar, ülkede diğer bazı düşüncelerin gelişimini olumsuz yönde etkiledi. Siyaset bazıları için, başka İttihatçılar gibi düşünmeyenler için hayal olmaktan öteye geçemedi. Muhalifler açısından olumsuz olan bu siyasal ortam, savaş sonrasında muhaliflerin lehine değişti. Harp yıllarında susmak zorunda kalan gazeteler, Ekim 1918 ortalarından itibaren, ye-niden yayınlanmaya başladılar. Basın hayatında görülen bu çoğulcu hare-ketlilik, kısa sürede siyasî partiler sahasında da kendini gösterdi. İttihat ve Terakki Fırkası gibi savaşın tek ve en etkin siyasî kuruluşunun harbin so-nuna doğru mevcut konumunu yitirmesi ve hızla dağılma sürecine girmesi İstanbul’da, bir anda yeni siyasî oluşumların ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Çoğu ittihatçı karşıtlığına dayalı bu siyasal oluşumların başını Meşrutiyet yıllarının önde gelen simalarından Mevlanzâde Rifat Bey’in kurduğu Radikal Avam Fırkası çekmiştir. Mütareke döneminin ilk siyasal oluşumlarından biri olan Radikal Avam Fırkası, mütareke ve onun getirdiği sorunları temelde adem-i merkezietçi yönetim anlayışı çerçevesinde ele almıştır.

Eylemden çok bir fikir partisi olan Radikal Avam Fırkası, mütareke dö-neminin parlamento dışı siyasal oluşumlarından biri olmuştur. Ancak fırka, İstanbul dışında Anadolu’nun hiçbir yerinde örgütlenememiştir. II. Meşrutiyet yıllarında, Osmanlı ülkesinde liberal düşüncenin en belirgin ve ilk temsilcilerinden olan Prens Sabahaddin Bey’in sistemleştirdiği “*Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsî*” anlayışının mütareke günlerindeki en güçlü temsilcisi olan Radikal Avam Fırkası, “*millî hakimiyet*”, “*demokrasi*”, “*serbest seçim*”, “*sınıfsız toplum*” ve “*her alanda köklü değişim*” kavramlarını ön plana çıkarmış; devleti oluşturan bütün unsurların nüfusları oranında yönetimde temsili anlamına gelen nisbî temsil usulüne dayalı yeni bir hükümet ve idare yapısının oluşturulmasını ülkenin tek kurtuluş çaresi olarak görmüştür. Fırkanın mütareke dönemi sorunları ve bu sorunların çözümüne yönelik olarak geliştirdiği politikaların hemen tamamına bu anlayış temel teşkil etmiştir. Başta hükümet ya-

⁸⁸ “Vakıf Mekâtip Meselesi”, *Serbestî*, 8 Kanûnuevvel 1918, nr.168, s.1.

pısı olmak üzere devletin bütün kurumlarının nisbî temsil usulüne uygun olarak yeniden düzenlenmesi, fırkanın en fazla önem verdiği konu olmuştur. Nitekim fırka, devlet idaresindeki bu tür bir yeni yapılanmayı radikal bir değişimin ve aynı zamanda “*asrî*” bir devlet olmanın temel koşulu saymıştır. Bu noktada Osmanlı hükümetlerinin Türk unsuruna dayalı bir yönetim anlayışını hakim kılmalarına yönelik eleştirel yönede yaklaşımı dikkat çekmektedir. Bu hükümetler için “*ekseriyet-i hâkime hükümeti*” tabirini kullanan fırkaya göre, söz konusu yönetim anlayışı bütünüyle Osmanlı toplumunu temsil etmekten oldukça uzaktır ve mütareke sonrası girilen Sulh Konferansı sürecinde devletin geleceği açısından en önemli mahzuru oluşturmaktadır. Bu nedenle fırka mensupları, “*mahkeme-i kübra*” olarak değerlendirdikleri sulh masasına oturmadan önce yapılacak en önemli icraatın, Osmanlı unsurlarının en yüksek seviyede temsiline imkan tanıyan “*millî*” bir kabinenin oluşturulması olduğunu savunmuştur. Bu yaklaşım aynı zamanda fırkanın esasında Osmanlıcı bir anlayışa sahip olduğunu göstermektedir. Zira fırka, bu türden oluşacak bir hükümet yapısının devleti oluşturan unsurlar arasındaki ihtilafları da ortadan kaldıracığına inanmaktadır. Bu noktada fırkanın, bilhassa 1910’dan itibaren itihatçılar tarafından sistemli bir ideoloji haline getirilen ve savaş yıllarında güçlü bir şekilde kendini gösteren Türkçülüğe karşı Osmanlıcılığın tercihi şeklinde tepkisel bir tutum geliştirdiği görülmektedir.

Radikal Avam Fırkası, Tanzimat, Islahat ve Meşrutiyet değişimlerini yaşamış olmasına rağmen ağırlıklı olarak geleneksel tarzı muhafaza eden Osmanlı devlet ve toplum yapısına karşı laik devlet anlayışını da açık bir dille ifade etmekten kaçınmamıştır. Ayrıca, ordu-siyaset ilişkileri hususunda ileri sürdüğü ordu ve donanmanın kaldırılması yönündeki görüşleri, özellikle mütarekeyi müteâkiben ülkenin karşı karşıya kaldığı askerî işgaller göz önüne alındığında son derece ilginç ve radikal söylem olarak görülmektedir. Kaldı ki, fırkanın yayın organlarında, mütareke sonrası İtilâf Devletlerinin giriştikleri işgaller ile ilgili bir tek haber dahi bulunmamaktadır. Bir başka ifadeyle İşgale uğrayan Anadolu, bu yönüyle hiçbir zaman fırkanın gündeminde yer alamamıştır.

Radikal Avam Fırkası, sahip olduğu adem-i merkezîyetçi anlayış çerçevesinde yerel yönetimlerin güçlendirilmesine de büyük önem vermiş; katı merkezîyetçi yönetim anlayışının ülke meselelerinin çözümü noktasında en büyük engeli teşkil ettiğini savunmuştur.

Radikal Avam Fırkası’nın ekonomi politikasının temellerini de serbest piyasa ve özel teşebbüs anlayışları oluşturmuştur. Bu çerçevede fırka, savaş yıllarında takip edilen katı devletçi ekonomi politikalarının yolsuzluk ve karaborsacılığı körüklediğini ve üstelik bu ekonomik anlayışın “*harp zenginleri*” adıyla yeni bir sınıfın ortaya çıkmasına neden olduğunu ileri sürmü-

tür. Ekonomi politikası göz önünde bulundurulduğunda fırkanın siyasî yelpazede liberal bir fırka olduğu söylenebilir. Hatta işçilerin sermaye sahipleri tarafından sömürülmemesi, sermaye karşısında işçi haklarının özel kanunlarla korunmasının sağlanması yönünde öne sürdüğü görüşler dikkate alındığında fırkanın sol bir söyleme sahip olduğu da görülmektedir.

Radikal Avam Fırkası, dış politikada ise Wilson prensiplerini belirgin bir şekilde savunmuş ayrıca İngiliz yanlısı bir dış politikayı uluslararası siyasette Osmanlı Devleti’nin varlığının muhafazası ve devamı açısından kaçınılmaz saymıştır.

Radikal Avam Fırkası’nın mütareke döneminde kurulmuş olan diğer siyasî fırkaların temel politik söylemleri haline gelen ve iç politikada mütareke günlerinin modası olan “ittihatçı karşıtlığı”na dayalı iç politika çekişmelerinden çok fazla etkilenmediği ve bu tür polemiklerden uzak durmağa çalıştığı da tespit edilmektedir. Bu iç politika çekişmesinde fırka, ittihatçıların savaş yıllarındaki uygulamalarını eleştirmekle birlikte konunun hukuk çerçevesinde tartışılmasını, “kin” ve “nefret” tohumlarının yeşertilerek yeni iç çatışmalara zemin hazırlanmasının ülke menfaatlerine uygun düşmeyeceğini ileri sürmüş ve bu konuda “sükûn” ve “itidâl” tavsiyesinde bulunmuştur. Hatta İstanbul basınının bu konuda ifrata varan tutumunu da eleştirmekten çekinmemiştir.⁸⁹

Genel olarak değerlendirildiğinde Radikal Avam Fırkası, İstanbul’la sınırlı siyasî yaşamında bir aksiyon partisi olmaktan çok bir fikir partisi olmanın ötesine geçememiştir. Bu yönüyle oluşumu, siyasî partiden çok siyasî bir proje olarak değerlendirmek mümkündür. Hatta fırka çoğu zaman Mevlanzâde Rifat Bey’in politik görüşlerinin temsil edildiği bir forum görüntüsü taşımıştır. Sahip olduğu ideolojik yapısı göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye’de liberalizmin gelişim sürecinde göz ardı edilmemesi gereken önemli bir örgütlenme olarak görülmektedir. Mütareke İstanbul’unun renkli siyaset yelpazesinde kendine özgü liberal bir söylem geliştiren fırka, bu dönemde Osmanlı Devleti’nin kurtuluşuna farklı bir pencereden bakan ender bir oluşum olarak dikkat çekmektedir.

Radikal Avam Fırkası’nın siyasi hayatının ne zaman son bulduğuna dair belgeye dayalı kesin bir tarih tespit edememekle birlikte, Tarık zafer Tunaya, fırkanın bir süre sonra Demokrat Parti ile birleştiğini ve böylece siyaset sahnesinden çekildiğini yazmaktadır.⁹⁰□

⁸⁹ Bu konuda bkz. “İtidâl ve Sükûn”, *Hukuk-ı Beşer*, 5 Şubat 1919, nr. 8, s.1; “Lâzime-i Adelet”, *Hukuk-ı Beşer*, 9 Şubat 1919, nr. 12, s.2.

⁹⁰ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, II, s.106.